

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ÜMUMİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİ ÜÇÜN
COĞRAFIYA FƏNNİ ÜZRƏ TƏHSİL PROQRAMI (KURİKULUM)
(VI-XI SİNİFLƏR)**

Bakı – 2024

MÜNDƏRİCAT

Coğrafiya fənninin məqsəd və vəzifələri.....	3
Coğrafiya fənninin tədrisinə verilən tələblər.....	7
Coğrafiya təliminin məzmunu və ümumi təhsilin səviyyələri üzrə təlim nəticələri.....	9
Məzmun standartları.....	12
Coğrafiya fənninin xarakterinə uyğun təlim strategiyaları.....	32
Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya.....	36
Coğrafiya fənnində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi vasitələri və meyarları.....	38
Coğrafiya fənninə dair təlim materiallarının planlaşdırılması üzrə metodiki tövsiyələr...	41

Cografiya fənninin məqsəd və vəzifələri

Coğrafi hadisə və proseslər dinamik və aktualdır. Qlobal iqlim dəyişikliyi, içməli su ehtiyatlarının tükənməsi, yoluxucu xəstəliklərin yayılması, fəlakətlər, kütləvi miqrasiyalar, qida təhlükəsizliyi, ətraf mühitin çirklənməsi, iqtisadi inkişaf, yeni enerji ehtiyatlarının tapılması və digər elmi, sosial, iqtisadi və texnoloji məzmununa malik olan prosesləri dərk etmək, idarə etmək və onların mənfi təsirlərindən qorunmaq coğrafi biliyin yenilənməsi vasitəsilə mümkündür. Yenilənmiş elmi və pedaqoji yanaşmalarla əlaqədar olaraq coğrafiya tədrisinin həm məzmunu, həm də istiqaməti dəyişir. Müasir dövrdə ümumi pedaqoji inkişaf əlaqədar olaraq şagirdlərin bilikləri kəşf etməsi və formalaşdırılması, gündəlik həyatında istifadə edə bilməsi yalnız bacarıqyönlü təlim vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Coğrafiya fənninin tədrisində şagirdlərdə məntiqi və yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. Onlarda tədqiqatçılıq bacarığı, fikirlərini ümumiləşdirərək təqdimatlar etmək, proqnoz və referatlar hazırlamaq, təbiətdə və cəmiyyətdə baş verən hadisə və prosesləri təhlil edib qiymətləndirmək bacarıqlarının formalaşdırılması mühüm istiqamətlər kimi diqqət mərkəzində saxlanılır.

Öyrənmə prosesində mövqe, ərazi, region, dayanıqlılıq və qarşılıqlı təsir kimi əsas coğrafi anlayışlardan istifadə olunması şagirdlərdə hadisə və proseslərlə bağlı olan coğrafi düşüncə bacarıqlarının inkişafını təmin edir. Coğrafi düşüncə bacarıqlarının formalaşdırılmasında kurikulumda təklif edilən tətbiq nümunələrinin (təcrübələrin) mühüm rolu vardır. Bu təcrübələr həm sinif şəraitində, həm də şagirdlərin məktəbdənkənar fəaliyyətlərində öz əksini tapmalıdır.

Coğrafiyanın iki əsas predmeti vardır. Bunlar təbiət və insandır. Təbiət və insanın qarşılıqlı təsiri və vəhdəti coğrafiya elminin əsasını təşkil edir. Başqa sözlə, coğrafiya təbiət və insana aid hadisə və prosesləri araşdıraraq onların qarşılıqlı təsirindən meydana gələn təbii və antropogen landşaftları tədqiq edir. Bu səbəbdən coğrafiya tarix boyu müxtəlif üsullarla aparılan tədqiqatlar nəticəsində müasirləşmişdir. Beləliklə, bu elm sahəsi təsviri coğrafiyadan tətbiqi coğrafiyaya çevrilərək müasir dövrdə bir çox problemlərin həllində və onların qarşısının alınmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Eyni zamanda coğrafiya planlaşdırma və layihələşdirmə işlərində mühüm rol oynayan bir elm kimi gələcəkdə təbiət – insan münasibətlərinin daha nizamlı olmasına öz töhfəsini verir. Hazırda coğrafiya nəzəri və praktik elm sahəsidir.

Coğrafiyanın əsas xüsusiyyətlərindən biri onun tətbiqi xarakterli olmasıdır. Belə ki, çöl tədqiqatları və xəritəşünaslıq coğrafiyanı texniki və bacarıqyönlü bir fənnə çevirir. Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı coğrafiya elminin əhəmiyyətinin daha da artmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə, məkan informasiya texnologiyaları və süni peyk sistemləri sayəsində rəqəmsal coğrafiya elmi formalaşmış, ən mühüm sahələrdən biri olan Coğrafi İnformasiya Sistemləri (CİS) meydana gəlmişdir. CİS yalnız coğrafiya elmi üçün deyil, gündəlik həyatımızı yüngülləşdirən və planetimizi dərinədən dərk etməyə imkan verən texnoloji sistemdir. CİS-ə əsaslanan çoxlu sayda layihə və proqramlar (navigasiya, hərbi taktika, sosial şəbəkələr və s.) həyatımızı yüngülləşdirir.

Coğrafiya fənninin pedaqoji məzmunu coğrafiya elminin əsasında müəyyən edilir. Coğrafiya kurikulumu tərtib olunarkən yuxarıda verilən coğrafi yanaşmalar nəzərə alınmışdır. Bu zaman coğrafiya fənninin məzmununa uyğun olaraq dörd əsas istiqamət müəyyən edilmişdir:

- A) Coğrafi anlayışlar və nəzəriyyələr;
- B) Təbii və antropogen sistemlər;
- C) Müxtəlif miqyaslı məkan;
- D) Coğrafi bacarıqlar.

A) Coğrafi anlayışlar və nəzəriyyələr

Təbiətə və insana aid olan anlayışlar, nəzəriyyələr və xüsusiyyətlər coğrafiya fənnində öyrədilir. Bu yolla şagirdlərin təbiət haqqında bilikləri inkişaf edir. Məhz bu biliklərin sayəsində təbiətin qanunauyğunluqları ilə həmahəng yaşayış və dayanıqlı inkişafa nail olmaq mümkündür. Relyef, iqlim, torpaq, bitki və heyvanlar aləmi, əhali, məskunlaşma, iqtisadiyyat və siyasət kimi təbiətə və insana aid olan anlayışlar, nəzəriyyələr və xüsusiyyətlərin tədrisi nəticəsində şagirdlərin planetimizi tanıması və dərk etməsi təmin olunur. Coğrafiya eyni zamanda insan və təbiət arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin necə formalaşmasından bəhs edir. Müasir dövrdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən ətraf mühit və ekologiya da bu istiqamətin əsas hissəsini təşkil edir.

B) Təbii və antropogen sistemlər

Təbiətlə insanın qarşılıqlı əlaqəsi yer səthində müxtəlif landşaftları yaradır. Təbiət və insana aid olan sistemlər və ya geosferlər kimi qəbul etdiyimiz litosfer, atmosfer, hidrosfer və biosfer bölmələri coğrafiyanın məzmununda mühüm yer tutur. Coğrafiyanın tədrisinin məqsədlərindən biri də bu geosferlərin necə formalaşmasının, fəaliyyət göstərməsinin və tarazlığının pozulmasının dərk edilməsini təmin etməkdir. Bu səbəbdən, coğrafiya fənn kurikulumunda ekologiya, ətraf mühit və dayanıqlılıq anlayışlarına xüsusi yer verilmişdir.

C) Müxtəlif miqyaslı məkan

Təbiət və insana aid bütün hadisə və proseslər yerli (lokal), milli (ölkə), regional və global miqyasa malikdir. Bu baxımdan bütün coğrafi hadisə və prosesləri bütöv və bir-biri ilə əlaqəli şəkildə nəzərdən keçirmək vacibdir. Xüsusilə, müasir dövrdə müşahidə olunan və global miqyasda nəticələri ortaya çıxan proseslər planetimizi bütöv bir sistem kimi nəzərdən keçirməyi tələb edir. Ona görə də coğrafi mövqe, müxtəlif miqyaslı ərazilərin dərk edilməsi, onların bir-birindən asılılığı və qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi çox vacibdir, çünki bu anlayışların dərk edilməsi Yer kürəsinin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini daha dərinəndən anlamağa imkan verir. Həmçinin, fənnin əsas anlayışları sayılan coğrafi proses və hadisələrin paylanması, regionlar və onların arasındakı qarşılıqlı əlaqələr (şəbəkə) bu yolla dərk edilir.

D) Coğrafi bacarıqlar

Qədim dövrlərdən etibarən coğrafiyada çöl tədqiqatları xüsusi yer tutmuşdur. Çöl tədqiqatları vasitəsilə əldə olunan məlumatlar və edilən kəşflər coğrafiyanın ilkin məzmununu formalaşdırmışdır. Bu kəşflər yalnız coğrafiya üçün deyil, digər dünyəvi elmlər üçün də böyük əhəmiyyətə malik olmuş, Yerin bir planet kimi dərk edilməsində mühüm rol oynamışdır. Bir çox zəruri coğrafi bacarıqlar çöl tədqiqatlarının aparılması zamanı formalaşır. Çöl tədqiqatlarında şagirdlər təbiəti daha yaxından tanımağa başlayır, burada baş verən hadisə və prosesləri daha yaxşı anlayır, eyni zamanda müşahidə qabiliyyətinə yiyələnirlər.

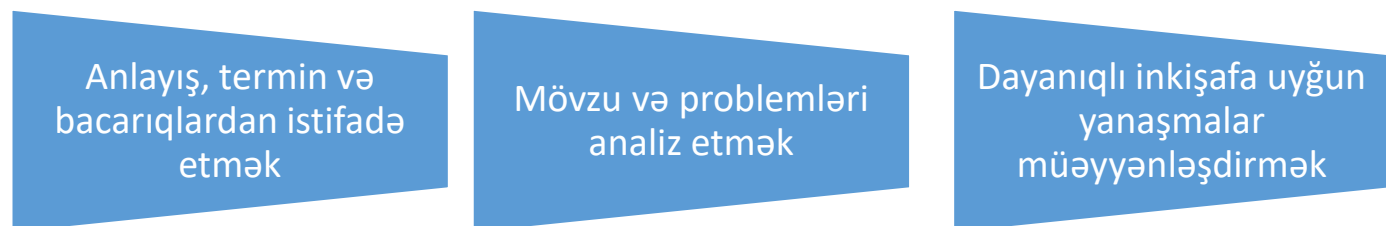
Digər əhəmiyyətli bacarıqlardan biri də xəritə ilə işdir. Coğrafiya elminin təməli xəritəşünaslığa əsaslanır. Qədim dövrlərdən etibarən coğrafiyaçılar məkanı tanımaq və ərazini təsvir etmək üçün müxtəlif eskizlər, daha sonra isə xəritələr tərtib etmişlər. Coğrafiyanın ən mühüm suallarından biri olan "Harada?" sualının cavabı - müxtəlif hadisə və proseslərin Yer

səthində paylanması bu üsulla öyrənilmişdir. Müasir dövrdə xəritələr süni peyklər və GIS vasitəsilə tərtib edilir və əksər sferalarda istifadə olunur. Günümüzün ən mühüm informasiya sistemlərindən olan məkan (coğrafi) informasiya sistemləri gündəlik həyatımızda və gələcəyin proqnozlaşdırılmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Coğrafiya fənninin əsas vəzifəsi “coğrafi savadlılığa” malik şəxsiyyətlər yetişdirməkdir. Coğrafiya yaşadığımız məkana aid elm olduğundan hər bir fərd üçün vacibdir. Fənn şagirdlərə gündəlik və iş həyatında istifadə edə biləcəkləri bilik və bacarıqlar qazandırır. Eyni zamanda coğrafiya müxtəlif cəmiyyətlərin ortaq dəyərləri və bu dəyərlərin gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin edən əsas bilik və bacarıqları formalaşdırır. Bu baxımdan coğrafiya şagirdlərdə XXI əsrin bacarıqlarının formalaşdırılmasında mühüm rola malikdir.

Daim dəyişən və inkişaf edən dünyamızda yüksək maddi rifah və dayanıqlılığı təmin etmək üçün hər bir fərd coğrafi savadlılığa malik olmalıdır. Coğrafi savadlılığa malik şəxs ekoloji, iqtisadi, sosial, mədəni və texnoloji inkişafı dərk edən, onu təhlil və müqayisə edərək müstəqil qərar verə bilən insandır. Bu keyfiyyətlərə malik olan şəxs təbiət və insan arasında qarşılıqlı əlaqəni dərk etməklə fərdi, siyasi, iqtisadi və coğrafi etikaya uyğun qərarlar qəbul edir, planetimiz və bəşəriyyət üçün planlı və dayanıqlı gələcəyə həm lokal, həm də qlobal miqyasda töhfə verir.

Coğrafi savadlılıq aşağıdakı mərhələlər üzrə formalaşır:

Coğrafiya kurikulumunda bilik, bacarıq və dəyərlərin tarazlığı gözlənilmiş, şagirdləri gələcəyə hazırlamaq hədəfi müəyyən olunmuşdur.

Coğrafiyanın tədrisi zamanı şagirdlərdə aşağıdakı bilik, bacarıq və dəyərlər formalaşdırılır:

Coğrafiya fənninin tədrisinə verilən tələblər

Coğrafiya fənninin tədrisinin əsas hədəfi şagirdlərdə cəmiyyətin tələblərinə uyğun bacarıqların formalaşdırılmasıdır. Bu səbəbdən fənnin tədrisinin düzgün planlaşdırılmış fəaliyyətlər üzrə həyata keçirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün tədrisin aşağıdakı prinsiplər əsasında qurulması tövsiyə olunur:

Varislik – eyni coğrafi anlayışların siniflər üzrə sadədən mürəkkəbə doğru inkişaf ardıcılığının izlənməsi.

Müasirlik – təbiət və cəmiyyətdə baş verən yeniliklərin öyrənilməsi.

Əyanilik – nəzəri materialların öyrənilməsində əyani, illüstrativ vəsaitlər və İKT-dən istifadə edilməsi.

Tədqiqatyönlülük – çöl tədqiqatlarının aparılması, məlumatların müxtəlif mənbələrdən, sxem, diaqram, cədvəl və xəritələrdən əldə edilməsi, onların ümumiləşdirilməsi və müqayisəsi.

Şagirdyönlülük – şagirdin potensial imkanlarının nəzərə alınması, dərsin şagirdlərin maraq və tələbatlarına uyğunlaşdırılması, dərsin məzmununda şagirdi həvəsləndirən ştrixlər, maraqlı coğrafi məlumatlar verməklə, onun mərkəz mövqeyə gətirilməsi.

İnkişafyönlülük – təlimin bütün coğrafi kompetensiyaların, sadədən mürəkkəbə doğru, şagirdin müstəqil olaraq əldə etməsinə, təcrübə aparmasına, çayın, havanın, torpağın və s. komponentlərin inkişafını müşahidə etməsinə, alınan materialı sərbəst şəkildə təqdim edə bilməsinə əsaslanması.

Coğrafiya fənninin tədrisi zamanı şagirdlərdə bacarıqların formalaşdırılmasını təmin edən **fəaliyyət xətləri** müəyyən edilmişdir. Standartların hazırlanması zamanı bu fəaliyyət xətləri əsas götürülmüşdür. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

Müşahidəetmə – Nəzəri biliklərin həyatda aparılan müşahidələrə əsaslanması. Coğrafiya fənnində tədris edilən bəzi bölmə və mövzular şagirdlərin müşahidə qabiliyyəti olmadan dərk edilə bilməz. Məsələn: atmosfer bölməsində hava hadisələrinə aid dərslərdə və dərsləndənən vaxtlarda (gün, həftə, bəzən ay ərzində) şagirdlər küləyin istiqaməti və gücü, yağıntılardan paylanması, buludluluq və s. üzərində müşahidələr apararaq mövzunu daha dərinləndirirlər.

Proqnozvermə – Şagirdlərin dərsin məzmununa dair əldə etdiyi məlumatlar əsasında gələcək üçün fəaliyyət proqramı verə bilməsinə, coğrafi məlumatlar əsasında ekoloji və iqtisadi proqnozlar verməsinə əsaslanır.

Xəritə üzərində iş – Bilmək, oxumaq, başa düşmək. Digər fənlərdən fərqli olaraq coğrafiya dərslərində xəritə və atlaslar da dərslik kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki coğrafi informasiyanın xeyli hissəsi buradadır. Bu səbəbdən şagird xəritədən məlumatları əldə etməyi, onları təhlil edərək nəticələr çıxarmağı bacarmalıdır.

Problem həllətmə – Şagirdlər dünyanın siyasi xəritəsində olan “qaynar nöqtələri”, onların yaranma səbəblərini və həlli yollarını təhlil edir, dünyada və ölkəmizdə antropogen landşaftların yayıldığı ərazilərdə yaranan ekoloji problemlərin həlli yollarına dair layihələr hazırlayır, dünyada və ölkəmizdə miqrasiya problemlərinin həllinə dair apardıqları araşdırmaların nəticələrini təqdim edir.

Mühakimə yürütmə – Coğrafiya dərslərində şagirdlər Azərbaycanın dünyada və türk dövlətləri arasında mövqeyinin üstün cəhətlərini əsaslandırır, qeyri-ənənəvi (iqlim, kosmik, geotermal və s.) enerji resurslarının istifadə edilməsinə artan marağın səbəblərini izah edir, ekoloji problemlərin qloballaşması təhlükəsinin reallığını əsaslandırır.

Müqayisə və təhliletmə – Şagirdlər dərs zamanı xəritə üzərində təbii vilayətlərin müqayisəli təhlilini verir, statistik məlumatlar əsasında ölkələrin təbii ehtiyatlarla təminatını hesablayır və müqayisə edir, dünya əhalisini müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə (din, dil, irq) təhlil edirlər.

Tətbiqetmə – Coğrafiya dərslərində şagirdlər xəritə üzərində yaşadığı ərazinin mövqeyini müəyyən etmək, onun iri yaşayış məntəqələrindən olan məsafəsini hesablamaq, litosfer tavaları anlayışını, onların üfüqi yerdəyişməsini və bunun coğrafi nəticələrini təhlil edib sxematik təsvir etmək, problemlərin həll edilməsi üçün birgə fəaliyyət proqramı hazırlamaq, onu hökumət və ya qeyri-hökumət təşkilatlarının işi ilə əlaqələndirmək, layihələr nümayiş etdirmək kimi bacarıqlara yiyələnirlər.

Sistemləşdirmə və təsnifetmə – Coğrafiyanın tədrisində şagirdlər dünyanın müasir siyasi xəritəsindəki dövlətləri müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır, materiklərdə yerləşən dağları və düzənlikləri mənşəyinə və yaşına görə qruplaşdırır, müxtəlif mənbələrdən istifadə edərək ən mühüm xammal və məhsulu idxal-ixrac edən ölkələri qruplaşdırır.

Təqdimetmə – Coğrafiyanın tədrisində şagirdlər apardıqları tədqiqatların nəticəsi olaraq müxtəlif təqdimatlar hazırlayır və nümayiş etdirirlər. Bu təqdimatlar şagirdlərdə müzakirə və debat aparma, ünsiyyət, nitq, fikrini doğru ifadə etmə və sair bacarıqların inkişafına imkan verir.

Həmçinin dərslərin sağlam mənəvi-psixoloji şəraitdə təşkil edilməsi (əsasən, sosial məzmunlu mövzularda müzakirələrin etik normalar çərçivəsində aparılması, təhsilalanların fikirlərinə və sosial mövqələrinə hörmətlə yanaşılması, müzakirə mövzularının təhsilalanların problemlərinə konstruktiv yanaşması, həssas məsələlərin diqqətdə saxlanması və s.) keyfiyyətin və səmərəliliyin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Coğrafiya fənninin məzmunu və ümumi təhsilin səviyyələri üzrə təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsinin sonunda coğrafiya fənni üzrə ümumi təlim nəticələri:

1. Coğrafi hadisə və proseslərin mahiyyətini izah edir;
2. Kartoqrafik bacarıqlar nümayiş etdirir;
3. Coğrafi hesablamaların nəticələrinin tətbiq sahələrini şərh edir;
4. Ölkənin coğrafi xüsusiyyətlərini və iqtisadi inkişaf potensialını şərh edir.

Yuxarıda verilən ümumi təlim nəticələrinə uyğun olaraq ümumi orta təhsil səviyyəsi üçün aşağıdakı təlim nəticələri müəyyən edilmişdir:

- Coğrafi mövqeyi təhlil edir;
- Təbii komponentləri əlaqələndirir;
- Yerin daxili proseslərini və relyef formalarını izah edir;
- İqlimi təhlil edir və iqlim dəyişmələrinə dair proqnozlar verir;
- Su ehtiyatlarını və onlardan səmərəli istifadəni təhlil edir;
- Cəmiyyəti formalaşdıran amilləri təhlil edir;
- Xəritə bacarıqlarından istifadə edir;
- CİS-dən istifadə edir;
- Çöl tədqiqatları aparır;
- Məkanı miqyasına görə təhlil edir (lokal, milli, regional və qlobal);
- Azərbaycanın təbii və sosial xüsusiyyətlərini təhlil edir;
- Lokal və qlobal miqyasda fəlakətləri təhlil edir;
- Dayanıqlı inkişaf və onun ölkəmizə təsirini izah edir.

Tam orta təhsil səviyyəsinin sonunda coğrafiya fənni üzrə ümumi təlim nəticələri:

1. Coğrafi hadisə və prosesləri əlaqələndirir;
2. Fiziki-coğrafi və iqtisadi-coğrafi qanunauyğunluqları şərh edir;
3. Müxtəlif məzmunlu kartoqrafik vasitələr tərtib edir;
4. Coğrafi məlumatların müqayisəli təhlilini aparır və proqnozlar verir;
5. Geosiyasi dəyişiklikləri təhlil edir, ümumiləşdirmələr aparır, bu dəyişikliklərin ölkəyə təsiri barədə mülahizələr irəli sürür.

Yuxarıda verilən ümumi təlim nəticələrinə uyğun olaraq tam orta təhsil səviyyəsi üçün aşağıdakı təlim nəticələri müəyyən edilmişdir:

- Mövqe və məkana dair məlumatları müqayisəli təhlil edir;
- Təbii komponentləri əlaqələndirir;
- Yerin geoloji inkişafını, endogen və ekzogen prosesləri əlaqələndirir;
- Torpaqlardan səmərəli istifadə yollarını təhlil edir;
- Məskunlaşma formalarını təhlil edir;
- Gələcəyin şəhərlərini modelləşdirir;

- Mədəniyyətləri analiz edir;
- CİS vasitəsilə kartoqrafik təsvirləri tərtib edir;
- Dünyanın və Azərbaycanın əhalisinin xüsusiyyətlərini təhlil edir;
- İqtisadiyyatı və müasir iqtisadi yanaşmaları dəyərləndirir;
- Azərbaycanın iqtisadiyyatını dəyərləndirir;
- Ekosistemləri təhlil edir;
- Qlobal coğrafi risklərə dair proqnozlar verir;
- Lokal və qlobal geosiyasətə dair proqnozlar verir.

Qeyd edilmiş təlim nəticələri öz əksini məzmun xətlərində tapmışdır. Coğrafiya kurikulumunda dörd məzmun xətti müəyyən olunmuşdur:

1. Mövqe və məkan

2. Təbii sistemlər

3. Bəşəri sistemlər

4. Ətraf mühit və dayanıqlılıq

Mövqe və məkan. Bu məzmun xətti üzrə məzmun standartları şagirdlərdə mövqe və məkanla bağlı müəyyən bilik və bacarıqlar, həmçinin lokal, regional və qlobal miqyasda məkan anlayışı formalaşdırır. Mövqe və məkana dair qazanılan biliklər məkanın təbii və sosial iqtisadi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, məkanı miqyasına görə qruplaşdırmaq, dünyanın və Azərbaycanın əsas coğrafi xüsusiyyətlərini izah etmək, xəritələri oxumaq, CİS-dən istifadə etmək, çöl tədqiqatları aparmaq, coğrafi mövqeyi təhlil etmək, hər hansı məkana dair məlumat toplamaq və məkanı kodlaşdırmaq bacarıqları formalaşdıraraq, şagirdlərdə idrak fəaliyyətinin inkişafına və nəzəri biliklərin tətbiq edilməsi vərdişinin yaranmasına imkan verəcək.

Təbii sistemlər. Bu məzmun xətti şagirdlərə Yer kürəsini vahid təbii sistem kimi qavramağa, təbii hadisələrin inkişaf qanunauyğunluğunu dərk etməyə imkan yaradır. Onlar təbii proseslərin səbəblərini təhlil edir, nəticələrini aydınlaşdırır, gələcək inkişafının proqnozunu verirlər. Bu məzmun xətti üzrə standartlar təbii sistemlərin yaranması mexanizminin dərk edilməsinə, müxtəlif coğrafi amillərdən asılı olaraq coğrafi paylanma qanunauyğunluğunun izah olunmasına və şagirdlərin təbiəti dərk etmələrinə şərait yaradır.

Bəşəri sistemlər. Bu məzmun xəttinə görə şagirdlər ailə və cəmiyyəti formalaşdırıcı xüsusiyyətləri təhlil edəcəklər. Bu, onlarda xalqların adət-ənənələrinə, özünəməxsus xüsusiyyətlərinə tolerant yanaşma hissinin yaranmasına və onun əsasında milli şüurun formalaşmasına kömək edəcəkdir. Buradakı məzmun standartları şagirdlərə əhalinin yerləşməsi ilə təbii amillər və sosial-iqtisadi fəaliyyəti arasındakı qanunauyğunluqları başa düşməyə, təbii və sosial amillərin iqtisadiyyatın inkişafında rolunu təhlil etməyə imkan yaradır. Bundan əlavə, şagirdlərdə qloballaşma və beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinə dair proqnozlar vermə, müasir iqtisadi yanaşmaları dəyərləndirmə, mədəniyyətləri coğrafi cəhətdən təhlil etmə, siyasi gücləri, regional və qlobal geosiyasi vəziyyəti izah etmə bacarıqlarının

formalaşmasına şərait yaradır. Yer kürəsində cəmiyyətə dair biliklər şagirdləri gələcəkdə əməkdaşlıq etmək, mədəni və iqtisadi əlaqələr qurmaq bacarığına istiqamətləndirir.

Ətraf mühit və dayanıqlılıq. Bu məzmun xətti üzrə standartlar şagirdlərdə fəlakətlərin yaranma səbəbləri və nəticələrini öyrənərək, insanın yanlış fəaliyyətini təhlil etmək, düzgün qərarlar qəbul etmək bacarıqları formalaşdırır. Burada həmçinin şagirdlərin fəlakətlərdən qorunma yollarını öyrənmə, dayanıqlı inkişafı təhlil etmə, iqlim dəyişikliyi və digər qlobal coğrafi riskləri dəyərləndirmə və proqnozlar vermə, nəzəri bilikləri praktik olaraq tətbiq etmə bacarıqlarına yiyələnmələri nəzərdə tutulur.

Qeyd 1: Bütün məzmun xətlərinin hər sinfə aid standartlarda olması şərt deyildir.

Qeyd 2: *Ümumi təhsil pilləsində coğrafiya fənni üzrə müəyyənləşdirilmiş məzmun xətləri vasitəsilə təhsilalanlarda tərəkürlə (yaratıcılıq (kreativlik), tənqidi tərəkür, problem həllətmə, qərar qəbuletmə, müstəqil öyrənmə), fəaliyyətlə (ünsiyyət, əməkdaşlıq, rəqəmsal və informasiya savadlılığı) və dəyərlərlə (fəal vətəndaş mövqeyi, şəxsi və sosial məsuliyyət) bağlı səriştələr də formalaşdırılır.*

Qeyd 3: *Coğrafiya fənninin tədris olunduğu siniflər üzrə ümumi təlim nəticələrinə uyğun standartlar məzmun xətləri üzrə verilmişdir. Fənn üçün nəzərdə tutulan məzmun üç sütunda təqdim edilir. Birinci sütunda altstandartlar, ikinci sütunda altstandartlara aid anlayışlar, modellər, prinsiplər, qayda və qanunlar sadalanır. Üçüncü sütunda altstandartları reallaşdırmaq üçün sinifdaxili fəaliyyətlər tövsiyə edilir.*

Qeyd 4: *Kodlaşmada birinci ədəd sinfi, ikinci ədəd məzmun xəttini, üçüncü ədəd əsas standartı, dördüncü ədəd altstandartı təyin edir.*

Qeyd 5: *Bu kurikulumda altstandartlar bir çox hallarda təlim nəticələrinə bərabər tutulur.*

Məzmun standartları

VI sinif		
Məzmun xətti 1: Mövqe və məkan		
Standart 6-1.1. Məkanı coğrafi cəhətdən izah edir.		
<i>Altstandartlar</i>	<i>İzah</i>	<i>Təvsiyə edilən sinifdaxili fəaliyyətlər</i>
6-1.1.1. Məkan anlayışını izah edir.	Məkan nədir, onu təşkil edən ünsürlər. CİS, plan, xəritə və qlobus üzərində məkanın təyini.	Evdən məktəbə qədər yolun üzərində yerləşən obyektlərin sadə planı. İstənilən ölkənin və ya şəhərin xüsusiyyətlərinin xəritədə müəyyən edilməsi.
6-1.1.2. Məkanın təbii və sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərini təyin edir.	Məkanın təbii (dağ, düzənlik, çay, göl, dəniz, meşə və s.) və antropogen (zavodlar, yollar, parklar, ticarət mərkəzləri, təhsil müəssisələri və s.) obyektlərinin xüsusiyyətləri.	Məkana dair müxtəlif nümunələr (şəkillər) toplayıb onları məkanın xüsusiyyətlərinə görə (təbii və sosial-iqtisadi) qruplaşdırmaq.
6-1.1.3. Məkanı miqyasına görə qruplaşdırır.	Məkanın lokal miqyasdan qlobal miqyasa qədər qruplaşdırılması.	Şagirdlər yaşadıkları məntəqədən başqa bir ölkəyə səyahət edərsə, onların məkan miqyasına görə istifadə edəcəkləri nəqliyyat növlərinin qruplaşdırılması
6-1.1.4. Müxtəlif miqyasa malik ərazilər arasındakı əlaqələri izah edir.	Məkanın miqyasına görə qrupları arasındakı təbii, iqtisadi və sosial əlaqələr.	
6-1.1.5. Yaşadığı yerin əsas coğrafi xüsusiyyətlərini fərqləndirir.	Yaşadığı məntəqəyə aid təbii, iqtisadi və sosial xüsusiyyətlər.	Yaşayış yerinin (küçə, kənd, rayon, şəhər), Azərbaycanın, Cənub-Qərbi Asiyanın və dünyanın xəritələrinə əsasən məkanının miqyasa görə qruplaşdırılması və coğrafi xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi.
6-1.1.6. Məkanın xüsusiyyətlərini Azərbaycanın nümunəsində izah edir.	Azərbaycanın əsas coğrafi xüsusiyyətlərinin (əsasən iqtisadi baxımdan) sadə formada izahı.	Azərbaycanın təbii ehtiyatlarına aid nümunələri kontur xəritədə qeyd etmək.

6-1.1.7. Məkanın xüsusiyyətlərini dünya miqyasında izah edir.	Yer Kürəsi ümumi yaşayış yeri kimi. Məkanın təbii və sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərinə dünya miqyasından nümunələrin verilməsi.	Dünyanın kontur xəritəsində meşələrin və səhraların yayıldığı əraziləri qeyd etmək.
Standart 6-1.2. Məkanı tanımaq üçün xəritələrdən istifadə edir.		
6-1.2.1. Xəritənin əsas elementlərini və növlərini tanıyır.	Məkanın xəritədə təsvir üsulları. Xəritənin elementləri. Xəritənin oxunması qaydaları və məzmununa görə növləri. Dərəcə toru. Coğrafi koordinatlar sistemi.	Yarımkürələrin kontur xəritəsində xəritənin əsas elementlərini qeyd etmək.
6-1.2.2. Məkana dair xəritə biliklərini qruplaşdırır.	Məkana aid xəritə bilikləri və onlardan istifadə.	Plan üzərində verilən şərti işarələri qruplaşdırmaq (bitki örtüyü, su obyektləri, sosial-iqtisadi obyektlər və s.).
6-1.2.3. Məkana dair biliklərə əsasən sadə formada xəritə tərtib edir.	Xəritə eskizləri, plan və xəritələrə aid sadə elementlərin təsvir edilməsi.	Şagird yaşadığı ərazinin eskizini çəkir və obyektləri müxtəlif işarələrlə qeyd edir.
6-1.2.4. CİS-dən istifadə metodlarını şərh edir.	CİS-dən istifadə metodları.	Gündəlik həyatda CİS-dən istifadəyə dair nümunələrin verilməsi.
Standart 6-1.3. Məkana dair tədqiqatlar aparır.		
6-1.3.1. Məkana dair çöl tədqiqatlarının əhəmiyyətini əsaslandırır.	Çöl tədqiqatı metodları.	Əvvəlcədən müəyyən edilən ərazinin ağıllı telefondakı xəritəsindən (Google Maps) istifadə edərək ekskursiya təşkil etmək və çöl tədqiqatı aparmaq.
6-1.3.2. Çöl tədqiqatlarının nəticələrini təqdim edir.	Çöl tədqiqatlarının məktəbin ərazisində və ya yaxınlığında mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi.	Şagird üçün maraqlı olan mövzuya dair çöl tədqiqatı planının hazırlanması.
Standart 6-1.4. Günəş sisteminin xüsusiyyətlərini izah edir.		
6-1.4.1. Qalaktika, ulduzlar və planetlərin xüsusiyyətlərini təsvir edir.	Qalaktika və Günəş sistemi anlayışları. Günəş sistemində daxil olan səma cisimləri. Ulduzlar və növləri. Planetlər və onların əsas xüsusiyyətləri.	Günəş sistemi modelinin hazırlanması. Kainatı təsvir edən videoçarxların və

		animasiyaların izlənməsi və müzakirəsi.
6-1.4.2. Yer kürəsinin Günəş sistemində mövqeyinin və hərəkətlərinin təbiətə təsirini izah edir.	Yerin Günəş ətrafında hərəkəti və onun coğrafi nəticələri. Yerin öz oxu ətrafında hərəkəti və onun coğrafi nəticələri.	Yerin Günəş ətrafında hərəkətini göstərən sxemə əsasən müxtəlif ölkələrin nümunələrində fəsillərin müqayisə edilməsi.
MƏZMUN XƏTTİ 2. TƏBİİ SİSTEMLƏR		
Standart 6-2.1. Təbiəti və onu əmələ gətirən amilləri izah edir.		
6-2.1.1. Təbiəti və ətraf mühiti izah edir.	Təbiət, ətraf mühit və təbii komponentlər.	Təbii komponentlərə aid klaster tərtib etmək.
6-2.1.2. Təbii komponentlərin xüsusiyyətlərini izah edir.	Təbii komponentlərin (relyef, iqlim, sular, torpaq, bitki və heyvan) əsas xüsusiyyətləri.	Təbii komponentlərin xüsusiyyətlərinin qruplaşdırılması (qrup işi).
6-2.1.3. Təbii komponentlərin qarşılıqlı əlaqəsini şərh edir.	İqlim, relyef, sular, torpaq, canlılar arasındakı qarşılıqlı təsir və əlaqələr.	Şagird meşənin şəklinə əsasən, oradakı təbii komponentlərin qarşılıqlı əlaqəsini izah edir.
Standart 6-2.2. Azərbaycan təbiətinin əsas xüsusiyyətlərini izah edir.		
6-2.2.1. Azərbaycanın təbii komponentlərinin əsas xüsusiyyətlərini izah edir.	Azərbaycanın təbii komponentlərinin (relyef, iqlim, sular, torpaq, bitki və heyvan) əsas xüsusiyyətləri.	Azərbaycanın təbii komponentlərinə aid klaster (nümunələr verməklə) tərtib etmək.
6-2.2.2. Azərbaycanın təbii komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini əsaslandırır.	Azərbaycanın iqlimi, relyefi, suları, torpağı, canlıları arasındakı qarşılıqlı təsir və əlaqələr nəticəsində yaranan təbii sistemlər.	
MƏZMUN XƏTTİ 3. BƏŞƏRİ SİSTEMLƏR		
Standart 6-3.1. Cəmiyyəti formalaşdıran amilləri təhlil edir.		
6-3.1.1. Sosial həyatı və onu əmələ gətirən amilləri izah edir.	Sosial həyat. Sosial həyatı təşkil edən ünsürlər (fərd, ailə, yaşadığımız məkan, dövlət).	Şagird sosial həyatın ünsürlərinə aid nümunələr verir.
6-3.1.2. Fərdin cəmiyyətdəki və təbiətdəki məsuliyyətini izah edir.	Sosial məsuliyyətlər və dəyərlər (dövlətinə, millətinə, vətəninə, dünyaya qarşı məsuliyyətli olan vətəndaş).	Sinifdə təbiətdən səmərəli istifadəyə dair qaydaların siyahısının tərtibi.
6-3.1.3. Azərbaycanda sosial həyatın xüsusiyyətlərini təhlil edir.	Azərbaycanda ailə və cəmiyyəti formalaşdıran xüsusiyyətlər (tarixi, ümumbəşəri, milli, mədəni, adət-ənənə).	Şagirdlərin istəyi ilə ailə şəcərəsinin tərtibi.

		Azərbaycanda ailə dəyərləri və adət-ənənələr haqqında rollu oyun.
VII SİNİF		
MƏZMUN XƏTTİ 1. MÖVQE VƏ MƏKAN		
Satndart 7-1.1. Ərazinin coğrafi mövqeyini təhlil edir.		
7-1.1.1. Coğrafi mövqeyin müəyyən edilməsi üçün uyğun məlumatlardan istifadə edir.	Coğrafi mövqe və onun təhlili. Coğrafi mövqeyin növləri: mütləq (coğrafi koordinatlara görə), nisbi (məqsədə görə: fiziki-coğrafi, iqtisadi-coğrafi, geosiyasi). Yaşayış məntəqəsinin coğrafi mövqeyinin xüsusiyyətləri.	Şagirdlərin yaşadıkları məntəqənin coğrafi mövqeyinin növlərini müəyyən etmələri.
7-1.1.2. Coğrafi mövqeyi müəyyən edərkən CİS-dən istifadə edir.	Hər hansı bir obyektin (sənaye və kənd təsərrüfatına aid, hava limanı, nəqliyyat yolları, yeni yaşayış infrastrukturunu) inşası üçün lazım olan məlumatların CİS vasitəsilə təhlili və uyğun coğrafi mövqeyinin təyin edilməsi.	Ağıllı telefonda naviqasiya sisteminin hansı məqsədlərlə istifadə olunduğuna dair nümunələrin verilməsi.
7-1.1.3. Azərbaycanın coğrafi mövqeyini təhlil edir.	Azərbaycanın coğrafi mövqeyinin xüsusiyyətləri, Azərbaycanın regionda və dünyada mövqeyi.	Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi mövqeyinin CİS vasitəsilə sadə formada təhlili.
7-1.1.4. Coğrafi mövqeyin təhlilinə əsasən proqnozlar verir.	Azərbaycanın mövcud coğrafi mövqeyinin təhlilinə əsasən proqnozlar verilməsi.	Dünyanın siyasi xəritəsində Azərbaycanın coğrafi mövqeyinin təhlil edilməsi.
MƏZMUN XƏTTİ 2. TƏBİİ SİSTEMLƏR		
Standart 7.2.1. Tektonik prosesləri izah edir.		
7-2.1.1. Yer daxili quruluşunu izah edir.	Nüvə, mantiya, yer qabığı. Onların əsas xüsusiyyətləri. Kontinent və okean tipli yer qabığı.	Yer daxili quruluşuna, relyef formalarına aid animasiyalar, videomateriallar və rəsmlərdən istifadə.
7-2.1.2. Relyefi əmələ gətirən amilləri izah edir.	Zəlzələlər, vulkanizm prosesi, litosfer tavalarının hərəkəti.	"Zəlzələ zamanı nə etməli?" mövzusunda müzakirə.
Standart 7-2.2. Əsas relyef formalarını təhlil edir.		
7-2.2.1. Quru və suyun paylanmasını izah edir.	Hər bir okean və qitənin əsas xüsusiyyətləri (relyefi, tektonikası, yaşı).	Afrika və Asiya qitələrinin xüsusiyyətlərinə görə müqayisəsi.

7-2.2.2. Əsas relyef formalarını fərqləndirir.	Əsas relyef formaları: dağlar və düzənliklər. Onların hündürlüyünə və mənşəyinə görə qrupları. Dağların yaşına görə qrupları, okean dibinin relyefi.	Relyef formalarına aid animasiyalar, videomateriallar və rəsmlərdən istifadə.
Standart 7-2.3. Azərbaycanda baş verən tektonik prosesləri və relyefi izah edir.		
7-2.3.1. Azərbaycanda baş verən tektonik prosesləri izah edir.	Azərbaycanın seysmik zonaları. Maqmatik və palçıq vulkanları.	“Nə üçün Azərbaycanda palçıq vulkanları vardır?” mövzusunda müzakirə.
7-2.3.2. Azərbaycanın əsas relyef formalarını fərqləndirir.	Azərbaycanın əsas relyef formalarının sadə şəkildə izahı.	Azərbaycanda relyef formalarına aid animasiyalar, videomateriallar və rəsmlərdən istifadə.
Standart 7-2.4. İqlimi əmələgətirən amilləri dəyərləndirir.		
7-2.4.1. Hava və iqlimin xüsusiyyətlərini fərqləndirir.	Hava və iqlimin elementləri: temperatur, təzyiq, rütubətlik (bulud, duman), yağıntılar, küləklər. Sinoptik xəritələrin oxunması.	Yaşadığı məntəqəyə dair hava elementlərinin 10 gün ərzində dəyişməsinə ağıllı telefondan təhlil edilməsi.
7-2.4.2. İqlimi əmələ gətirən amilləri izah edir.	Coğrafi enlik. Hava kütlələri. Quru və suyun paylanması. Relyef və mütləq hündürlük (ümumi şəkildə verilməsi).	Xəritə üzərində Qrenlandiya və Madaqaskar adalarının iqliminin müqayisəsi.
Standart 7-2.5. İqlim qurşaqlarının yayılmasını təhlil edir.		
7-2.5.1. Dünyanın iqlim qurşaqlarının xüsusiyyətlərini fərqləndirir.	Dünyanın iqlim qurşaqlarının xüsusiyyətlərinin xəritə üzərində fərqləndirilməsi (iqlim tipləri istisna olmaqla).	İqlim qrafiklərini təhlil edərək onların hansı iqlim qurşaqlarına aid olmasının müəyyən edilməsi.
7-2.5.2. Azərbaycanın iqlimini və ona təsir edən amilləri izah edir.	Azərbaycanın iqlim xüsusiyyətlərinin sadə izahı (iqlim yarım tipləri istisna olmaqla).	Yaşadığı məntəqənin iqlim xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi və hava proqnozu ilə müqayisəsi.
MƏZMUN XƏTTİ 3. BƏŞƏRİ SİSTEMLƏR		
Standart 7-3.1. Əhalinin məskunlaşması və ona təsir edən amilləri təhlil edir.		
7-3.1.1. Əhalinin zamana və məkana görə artımını izah edir.	İlk məskunlaşma regionları. Əhalinin sayının tarixən dəyişməsinə təsir edən amillər.	Əhali artımını, məskunlaşmasını, tarix boyu dəyişməsinə əks etdirən “zaman tuneli”nin hazırlanması.

7-3.1.2. Kənd və şəhər məskunlaşma formalarını izah edir.	Urban və rural. Kənd, şəhər və qəsəbə anlayışları və onların zamana görə dəyişməsi (şəhər əhalisinin payının artması) və bunun səbəblərinin izahı.	Yaşadığı ərazinin təmsalında şəhər və kənd məskunlaşma formalarının müqayisəsi.
7-3.1.3. Azərbaycanda əhalinin artımını və məskunlaşma formalarını təhlil edir.	Azərbaycanda əhalinin tarixən artması və məskunlaşma formalarının dəyişməsi, Azərbaycanın inzibati ərazi quruluşu.	Azərbaycanın iki regionunun əhalinin artımı və məskunlaşmasına görə müqayisəsi.
Standart 7-3.2. İqtisadi fəaliyyətlərin inkişafını və növlərini təhlil edir.		
7-3.2.1. İqtisadi fəaliyyətin anlayışları və növlərini izah edir.	İqtisadi fəaliyyətin mərhələləri (istehsal, paylanma (bölgü), istehlak), istehsala təsir edən amillər.	İstənilən bir məhsulun keçdiyi iqtisadi mərhələlərin müəyyən edilməsi.
7-3.2.2. İqtisadi sektorların xüsusiyyətlərini təhlil edir.	İqtisadiyyatın sahələrinin dörd sektor üzrə izahı.	İstənilən bir məhsulun keçdiyi iqtisadi sektorların müəyyən edilməsi.
7-3.2.3. Azərbaycanın iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərini sahələr və regionlar üzrə izah edir.	Azərbaycanda iqtisadiyyatın əsas sahələri, onların inkişafı, iqtisadi rayonların yerləşməsi və əsas təsərrüfat sahələrinin sadə formada verilməsi.	Yaşadığı iqtisadi rayonun tanıtılması üçün poster, təqdimat və s. hazırlanması.
VIII sinif		
MƏZMUN XƏTTİ 1. MÖVQE VƏ MƏKAN		
Standart 8-1.1. Coğrafiyanın əsas anlayışlarını, metodlarını və tarixi inkişafını şərh edir.		
8-1.1.1. Coğrafiya elminin inkişaf mərhələlərini və gələcəyini şərh edir.	Coğrafi düşüncənin inkişafı. Coğrafiya elminin inkişaf mərhələləri (təsviri coğrafiyadan virtual coğrafiyaya doğru). Dünyada, türk dünyasında, Azərbaycanda coğrafiyanın dünəni, bu günü, sabahı. Coğrafi mövqe, coğrafi paylanma, region, zaman, coğrafi məkan, insan və təbiət arasında qarşılıqlı əlaqə anlayışları.	Coğrafiyanın inkişaf mərhələləri, görkəmli coğrafiyaçılardan ibarət "zaman oxu"nın hazırlanması.
8-1.1.2. Coğrafi tədqiqatlar zamanı uyğun	Coğrafi tədqiqat aparma bacarıqları: çöl tədqiqatı, xəritə bacarıqları.	Virtual çöl tədqiqatlarının aparılması.

bacarıqlardan istifadə edir.		
8-1.1.3. Coğrafiyanın tədqiqat metodlarından istifadə edir.	Coğrafi araşdırmada fərqli yanaşmalar: sistemli (tematik) və məhəlli (regional) tədqiqatlar.	Müxtəlif tematik xəritələr və resurslardan istifadə edərək zəlzələ mövzusunda (1) tematik və (2) regional tədqiqatın aparılması.
Standart 8.1.2. Dünyanı, qitələri və Azərbaycanı regionlar üzrə təhlil edir.		
8-1.2.1. Dünyada müxtəlif regionların mövcudluğunu izah edir.	Region anlayışı, regionlaşmanın məqsədləri (təbii və iqtisadi). Regionların növləri (təbii, antropogen).	Azərbaycanın iki iqtisadi rayonunun xəritə və şəkillər üzrə müqayisə edilməsi.
8-1.2.2. Dünyanı təbii və iqtisadi regionlar üzrə təhlil edir.	Dünyanın müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə regionlara bölünməsi: dünya miqyasında mühüm rolə malik olan təbii və iqtisadi regionlar. İnkişaf etmiş ölkələr (İEO) və İnkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ) İnsan inkişaf indeksi (İİ)	Dünyanın kontur xəritəsində türk dünyası ölkələrinin aid olduğu regionların müəyyən edilməsi.
8-1.2.3. Azərbaycanın aid olduğu regionları təbii və iqtisadi baxımdan təhlil edir.	Azərbaycanın aid olduğu Qafqaz, Xəzəryanı, Cənub-Qərbi Asiya və türk dünyası regionlarının sadə formada təhlili.	Azərbaycanın Cənubi Qafqazda təbii və iqtisadi rolunun təhlil edilməsi.
8-1.2.4. Azərbaycanın təbii regionlarını təhlil edir.	Azərbaycanın fiziki-coğrafi vilayət və rayonları.	Azərbaycana aid fərqli regionların xəritə və şəkillər üzrə müqayisə edilməsi.
MƏZMUN XƏTTİ 2. TƏBİİ SİSTEMLƏR		
Standart 8-2.1. Su hövzələrinin yaranması və yayılmasını təhlil edir.		
8-2.1.1. Su hövzələrinin yaranmasını və xüsusiyyətlərini izah edir.	Okeanlar və onların hissələri. Quru suları, süni sututarlar. Suda quru hissələri.	Xəritə üzərində Nil çayı hövzəsinin sərhədləri və xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi.
8-2.1.2. Su hövzələrinin Yer səthində yayılmasını təhlil edir.		Afrika və Asiya qitələrinin su hövzələrinin müqayisə edilməsi.
8-2.1.3 Azərbaycanın su hövzələrinin yayılması və xüsusiyyətlərini izah edir.	Azərbaycanın çayları, gölləri, su anbarları, kanalları, yeraltı suları	

	və onların ərazi üzrə paylanması.	
Standart 8-2.2. Torpaq və bitkilərin xüsusiyyətlərini və onlardan səmərəli istifadə yollarını təhlil edir.		
8-2.2.1. Torpaqəmələgətirən amilləri izah edir.	Torpaqəmələgətirən amillər (süxurlar, bitki və heyvan çürüntüləri, iqlim, relyef, zaman) və torpaq tipləri.	Torpaqəmələgətirən amillərə aid sxemin hazırlanması.
8-2.2.2. Torpağın quruluşunu və tərkibini izah edir.	Ana süxur, iqlim, relyef, yeraltı su, bitki, heyvan və insan, strukturlu və struktursuz, qumlu və qumsal, gilli və gillicəli torpaqlar.	Torpaq profilinin şəkil üzrə təhlili.
8-2.2.3. Torpaq tiplərini və onların yayılmasını izah edir.	Torpaq tipləri.	Torpaq nümunələrinin toplanması və təqdim edilməsi.
8-2.2.4. Torpaqların məhsuldarlığına təsir edən amilləri şərh edir.	Torpaqların məhsuldarlığına təsir edən təbii və antropogen amillər.	
8-2.2.5. Torpaqlardan səmərəli istifadə yollarını şərh edir.		Torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə yollarının müəyyən edilməsi.
8-2.2.6. Bitki növləri və qruplarının yayılması və onlara təsir edən amilləri müəyyən edir.	Bitki, canlı və mikroorqanizmlərin yayılması qanunauyğunluqları.	Müəyyən ərazinin bitki və torpaq örtüyünün müqayisə edilməsi.
8-2.2.7. Azərbaycanda yayılan torpaq tiplərini və onlardan istifadəni izah edir.	Tünd şabalıdı torpaqlar, dağ-meşə, dağ-qara, çəmən-meşə, dağ-çəmən torpaqları. Humus.	Azərbaycanın torpaq xəritəsinə əsasən torpaq tiplərinin müqayisəsi.
MƏZMUN XƏTTİ 3. BƏŞƏRİ SİSTEMLƏR		
Standart 8-3.1. Əhalinin xüsusiyyətlərini təhlil edir.		
8-3.1.1. Əhali artımını təhlil edir.		Əhali artımına dair nəzəriyyələr haqqında debat-dərsin təşkili.
8-3.1.2. Əhalinin tərkibini təhlil edir.	Əhalinin tərkibi: yaş, cins, din, dil, irq, əmək ehtiyatları, məşğulluq, təhsil səviyyəsi.	Yaşadığı ərazinin əhali piramidasının qurulması və ona dair proqnozların verilməsi.
8-3.1.3. Əhalinin yerləşməsinə təhlil edir.	Əhalinin yerləşməsinə təsir edən amillər.	CİS-də əhaliyə dair təhlil aparmaq

	Əhalinin yüksək sıxlığına görə seçilən areallar.	
8-3.1.4. Miqrasiyanın səbəb və nəticələrini təhlil edir.	Əhalinin miqrasiyası: miqrasiyanın səbəbləri və nəticələri. Daxili və xarici miqrasiya.	Miqrasiyaya dair klasterin (səbəb və nəticə əlaqələri) qurulması
Standart 8-3.2. Azərbaycanın əhalisinin xüsusiyyətlərini təhlil edir.		
8-3.2.1. Azərbaycanın əhalisinin təbii artımını və yerləşməsini təhlil edir.	Əhalinin təbii artımında və yerləşməsində fərqlər.	Statistik məlumatlara əsasən Azərbaycanın əhali artımı qrafikinə qurulması və müzakirəsi
8-3.2.2. Azərbaycanın əhalisinin tərkibi və miqrasiyasını təhlil edir.	Əhalinin milli, yaş və cins tərkibi	Azərbaycana gələn və buradan köçənlərə aid statistik məlumatlar əsasında müzakirələr aparmaq
MƏZMUN XƏTTİ 4. ƏTRAF MÜHİT VƏ DAYANIQLILIQ		
Standart 8-4.1. Ekoloji tarazlığın pozulmasını təhlil edir.		
8-4.1.1. Ekoloji anlayışları və xüsusiyyətləri şərh edir.	Ekosistem, habitat və biomağın izahı.	Ekoloji anlayışların şəkillər üzrə müqayisəsi.
8-4.1.2. Ekoloji tarazlığın pozulmasının səbəblərini təhlil edir.	Antropogen təsir nəticəsində ekoloji tarazlığın pozulmasının izahı.	Ekoloji tarazlığın pozulmasının meşələrin qırılması nümunəsində təhlili.
8-4.1.3. Azərbaycanda ekoloji tarazlığın pozulmasını izah edir.	Azərbaycanda su hövzələrinin, torpağın, havanın çirklənməsi. Ekoloji problemlərin həlli yolları.	
IX sinif		
MƏZMUN XƏTTİ 1. MÖVQE VƏ MƏKAN		
Standart 9-1.1. Xəritələrdən və coğrafi informasiya sistemlərindən istifadə edir.		
9-1.1.1. Xəritələrə əsasən məkanı analiz edir.	Xəritələrin əhəmiyyəti və istifadəsi. Xəritələrin təhlili: xəritənin məzmununa görə hazırlanması (generalizasiya), kartoqrafik proyeksiyalar, xəritələr vasitəsilə məlumatların şərh, modeləşdirilməsi, müqayisəsi və əlaqələndirilməsi.	CİS-in tətbiqinə dair nümunələr toplanması.
9-1.1.2. Xəritələr tərtib edir.	Xəritələrin oxunması. Məkana dair məlumatların şərti işarələr	Uyğun təsvir üsullarından istifadə edərək Azərbaycanda

	və təsvir üsulları vasitəsilə xəritələrə köçürülməsi.	yağıntıların paylanması xəritəsinin tərtibi.
9-1.1.3. CİS-dən istifadə edərək təhlillər aparır.	Coğrafi İnformasiya Sistemləri: (CİS) mahiyyəti, əhəmiyyəti, istifadəsi və tətbiqi. Rəqəmsal vasitələr (Google Earth, naviqasiya sistemləri, Web2). Coğrafi informasiya texnologiyalarından istifadə: Azərbaycanda CİS-dən istifadəyə dair nümunələr (meteoroloji, aviasiya, əmlak və s.).	Yaşadığı yerin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə dair CİS üzərindən xəritələrin tərtib edilməsi.
MƏZMUN XƏTTİ 2. TƏBİİ SİSTEMLƏR		
Standart 9-2.1. Atmosferi, iqlim elementlərini və iqlim qurşaqlarını təhlil edir.		
9-2.1.1 Yer in hərəkəti və onun iqlimin formalaşmasında rolunu izah edir.	Yer in Günəş və öz oxu ətrafında hərəkəti və onun iqlimə təsiri.	Telluri ilə Yer in hərəkətinin müşahidə edilməsi.
9-2.1.2. Atmosferin tərkibini, quruluşunu və baş verən prosesləri izah edir.	Atmosferin tərkibi. Atmosferin qatları və əhəmiyyəti. Günəş radiasiyası.	Atmosferin quruluşunu göstərən sxem tərtib edilməsi.
9-2.1.3. İqlim elementlərinin Yer səthində paylanması və ona təsir edən amilləri izah edir.	Havanın temperaturu, atmosfer təzyiqi, küləklərin paylanması. Rütubət və yağıntıların paylanması. Hava kütlələri, atmosfer cəbhələri, siklon və antisiklonlar.	İqlim elementlərinə dair hesablamaların yerinə yetirilməsi.
9-2.1.4. İqlim qurşaqları daxilindəki fərqləri təhlil edir.	İqlim qurşaqları və iqlim tipləri.	İki fərqli iqlimə malik şəhərin iqlim qrafiklərinin müqayisəsi.
9-2.1.5. Azərbaycandakı iqlim elementlərinin paylanmasını və iqlim tiplərini təhlil edir.	Azərbaycanda Günəş radiasiyasının, temperaturun, yağıntıların, rütubətin və küləklərin paylanması. İqlim tipləri.	Azərbaycanın iki fərqli iqlimə malik şəhərinin iqlim qrafiklərinin müqayisəsi.
Standart 9-2.2.İqlim dəyişmələrinin səbəb və nəticələrini dəyərləndirir.		
9-2.2.1. Qlobal iqlim dəyişmələrinin səbəblərini şərh edir.	İstixana effekti. Sənayeləşmə, ərazilərdən səmərəsiz istifadə, əhali artımı.	İqlimin istiləşməsinin təzahürlərinin müzakirəsi.

9-2.2.2. İqlim dəyişmələrinin nəticələrinə dair proqnozlar verir.	İqlim dəyişmələrinə aid nikbin və bədbin proqnozlar	Müxtəlif mənbələrdən məlumatlar əldə edərək iqlim dəyişikliyinə aid proqnozların hazırlanması.
Standart 9-2.3. Su ehtiyatlarından dayanıqlı istifadə yollarını təhlil edir.		
9-2.3.1. Su ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsini şərh edir.	Sulardan istifadə. Su ehtiyatlarının tükənməsi və sudan istifadənin idarə edilməsi. Sudan səmərəli istifadənin yolları.	Evdə və məktəbdə sudan səmərəli istifadə üçün qaydaların tərtibi.
9-2.3.2. Azərbaycanın su ehtiyatlarını və onlardan səmərəli istifadəni təhlil edir.	Azərbaycanın su hövzələri və Xəzər dənizi.	Su ehtiyatlarından səmərəli istifadənin yollarının müəyyən edilməsi.
MƏZMUN XƏTTİ 3. BƏŞƏRİ SİSTEMLƏR		
Standart 9-3.1. Qloballaşmanın mərhələlərini və nəticələrini izah edir.		
9-3.1.1. Qloballaşma və onun inkişaf mərhələlərini şərh edir.	Qloballaşma mərhələlərinin (1 - başlanğıc (böyük coğrafi kəşflər), 2 - inkişaf (sənayeləşmə), 3 - müasir (1970-ci illərin enerji böhranından başlayaraq) izahı.	Şəkil və mətnlərdən istifadə edərək qloballaşmanın "zaman oxu"nun tərtib edilməsi.
9-3.1.2. Qloballaşmanın səbəb və nəticələrini izah edir.	Qlobal inteqrasiya: iqtisadi, siyasi, ekoloji, mədəni.	Qloballaşmanın mədəniyyət sahəsində təzahürünə dair təqdimatın hazırlanması (məs., film, sosial media, musiqi).
9-3.1.3. Beynəlxalq təşkilatların qloballaşma prosesindəki rolunu şərh edir.	Beynəlxalq təşkilatlar: BMT (UN), YUNESKO (UNESCO), YUNİSEF (UNICEF), Qrinpis (Greenpeace), Ərzaq və Kənd təsərrüfatı Təşkilatı (FAO), ÜST (WHO)	Rollu oyun: BMT Baş məclisinin qloballaşma mövzusunda sessiyası
9-3.1.4. Qloballaşma və dünyanın gələcəyinə dair proqnozlar verir.	İnnovasiya texnologiyalarının təsiri ilə qloballaşmanın inkişafı. Gələcəyin dünyası: qlobal vətəndaşlıq, gələcəyin ssenariləri (bədbin, nikbin və orta).	Süni intellektə dair müzakirə (ağıllı telefonların süni intellektləri ilə söhbət)
Standart 9-3.2. Azərbaycanın qloballaşma prosesindəki rolunu təhlil edir.		

9-3.2.1. Azərbaycanda qloballaşma mərhələlərini təhlil edir.	Müstəqillikdən əvvəl və müstəqillikdən sonrakı dövrdə qloballaşma.	
9-3.2.2. Qloballaşmanın Azərbaycandakı təzahürünü izah edir.	Azərbaycanda qloballaşmanın iqtisadiyata, təhsilə, səhiyyəyə, mədəniyyətə, memarlığa, turizmə təsirləri. Azərbaycanın qloballaşmadakı rolu (siyasi, iqtisadi, mədəni) və əlaqələri (iştirak etdiyi beynəlxalq təşkilatlar).	Beynəlxalq təşkilatlardan birinin Azərbaycanda fəaliyyətinə dair tədqiqat işi.
MƏZMUN XƏTTİ 4. ƏTRAF MÜHİT VƏ DAYANIQLILIQ		
Standart 9-4.1. Qlobal problemlərin səbəbləri və onların həlli yollarını təhlil edir.		
9-4.1.1. Qlobal problemlərin mahiyyətini izah edir.	Əsas qlobal problemlər: iqlim dəyişikliyi, bitki və heyvan növlərinin yox olması, su qıtlığı, təbii ehtiyatların tükənməsi (təbii ehtiyat anlayışı, onların növləri), şəhərləşmə, miqrasiya və ərzaq problemləri, İİİ-yə (insan inkişafı indeksi) görə qeyri-bərabər inkişaf problemi, terrorizm, pandemiyalar.	“Covid-19 pandemiyası qlobal problem kimi” mövzusunda diskussiya
9-4.1.2. Qlobal problemlərin yaranma səbəblərini izah edir.	Əhali artımı, texnologiyanın inkişafı, ərazilərdən və təbii ehtiyatlardan səmərəsiz istifadə. Qlobal miqyasda ölkələr və insanlar arasındakı qarşılıqlı təsirin güclənməsi.	Qlobal problemlərin inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsirinin 2 ölkənin nümunəsində müqayisəsi
9-4.1.3. Qlobal problemlərin həlli üçün müxtəlif ölkələrin birgə fəaliyyətlərini təhlil edir.	Qlobal problemlərin ölkələrin səylərinin birləşdirilməsi yolu ilə həll edilməsi.	Yaponiya, Almaniya, Braziliya nümunəsində qlobal problemlərə dair fəaliyyətlərin müqayisəsi.
Standart 9-4.2. Dünyanın dayanıqlı inkişafını təhlil edir.		
9-4.2.1. Dünyanın dayanıqlı inkişafını zəruri edən səbəbləri izah edir.	Dayanıqlı inkişaf anlayışı və səbəbləri.	Ətrafda görünən dayanıqlı inkişafa mane olan hadisələrin müzakirəsi.
9-4.2.2. Dünyanın dayanıqlı inkişafına aid əsas qaydaları təhlil edir.	Dayanıqlı inkişafın beynəlxalq miqyasda qəbul edilmiş qaydalar (BMT-nin qəbul etdiyi) əsasında təhlili.	Dayanıqlı inkişafın BMT tərəfindən qəbul edilən simvollarının mənasının izah edilməsi

9-4.2.3. Dünyanın dayanıqlı inkişafında dövlətlərin və müxtəlif təşkilatların rolunu izah edir.	Dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarının bütün sferalar üzrə fəaliyyəti.	Azərbaycanda qeyri-hökumət təşkilatlarından birinin fəaliyyətinin təhlil edilməsi
9-4.2.4. Dünyanın dayanıqlı inkişafının təmin edilməsinə dair qaydaları tətbiq edir.	Dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün qaydaların gündəlik həyatda tətbiq edilməsi.	İqlim dəyişikliyinə insanın təsirinin azaldılması istiqamətində hər bir fərdin edə biləcəklərinin müzakirəsi.
X sinif		
MƏZMUN XƏTTİ 1. MÖVQE VƏ MƏKAN		
Standart 10-1.1. Yaşadığı ərazini və dünyanı coğrafi nöqteyi-nəzərdən dəyərləndirir.		
10-1.1.1. Coğrafi tədqiqat metodları vasitəsilə regional təhlillər aparır.	Coğrafi təhlil: 1 - tematik (məzmunu görə), 2 - regional (ümumi anlayışlar).	İİİ-yə (insan inkişafı indeksi) görə istənilən ölkə və ya ölkələr qrupuna dair təqdimat hazırlanması.
10-1.1.2. Azərbaycanın regionlarını coğrafi cəhətdən analiz edir.	Azərbaycanın regional təhlili: fiziki-coğrafi və iqtisadi rayonların təhlili.	Azərbaycanın inzibati kontur xəritəsi üzərində iqtisadi və fiziki-coğrafi rayonların müəyyən edilməsi
10-1.1.3. İnkişaf etmiş ölkələr və İnkişaf etməkdə olan ölkələri müqayisə edir.	İİİ-yə (insan inkişafı indeksi) görə ölkələrin qruplaşdırılması, onların xüsusiyyətləri, əlaqələndirilməsi və müqayisəsi (hər qrupdan bir ölkə nümunəsi).	BMT-nin ən son hesabatına əsasən İİİ-nə görə ölkələrin təsnifatı
MƏZMUN XƏTTİ 2. TƏBİİ SİSTEMLƏR		
Standart 10-2.1. Endogen qüvvələrin relyefə təsirini dəyərləndirir.		
10-2.1.1. Yer in daxili quruluşunu izah edir.	Süxurlar, növləri, dövrünü, süxurların yatım formaları.	Süxur nümunəsinin müzakirəsi
10-2.1.2. Tektonik prosesləri və onların nəticələrini şərh edir.		Tektonik hərəkətlərə aid videoçarxın nümayiş etdirilməsi və müzakirəsi.
10-2.1.3. Yer in geoloji inkişaf mərhələlərini izah edir.	Yer in geoloji yaşı, eonlar, arxei, proterozoy, paleozoy, mezozoy, kaynozoy.	
10-2.1.4. Süxurların mənşəyini, növlərini və xüsusiyyətlərini izah edir.	Faydalı qazıntıların növləri, xüsusiyyətləri.	Süxurların növlərinə dair infoqrafiyanın (süxurların şəkillərinə əsasən onların mənşəyinə görə qruplaşdırılması) tərtib edilməsi.

Standart 10-2.2. Tektonik proseslərin Azərbaycanın relyefinə təsirini təhlil edir.		
10-2.2.1. Azərbaycanda baş verən tektonik proseslərin xüsusiyyətlərini izah edir.	Azərbaycanın geoloji quruluşu. Sönmüş və palçıq vulkanlar. Azərbaycanda tektonik və seysmik zonalar.	Azərbaycanın tektonik zonalarının xəritəsinin tərtib edilməsi.
10-2.2.2. Endogen proseslərin Azərbaycanın relyefinə təsirini təhlil edir.		Palçıq vulkanlarının relyeflə bağlılığının müzakirəsi.
Standart 10-2.3. Ekzogen qüvvələrin növlərini və yaratdığı relyef formalarını təhlil edir.		
10-2.3.1. Ekzogen prosesləri izah edir.	Ekzogen proseslər: eroziya, aşınma (fiziki, kimyəvi və bioloji), denudasiya, akkumulyasiya.	
10-2.3.2. Ekzogen relyef formalarının xüsusiyyətlərini təhlil edir.	Külək, axar sular, buzlaqlar, çayların yaratdığı formalar. Sahil relyef formaları	Dünya xəritəsində əsas egzogen relyef regionlarını müəyyən etmək.
10-2.3.3. Antropogen relyef formalarını izah edir.	Su anbarları, kanallar, yollar, terrikonlar, kollektorlar, drenajlar və s.	
Standart 10-2.4. Azərbaycanın egzogen relyef formalarını təhlil edir.		
10-2.4.1. Azərbaycanda egzogen relyef formalarının yayılmasını təhlil edir.		Azərbaycanın egzogen relyef formalarına dair infoqrafiyanın tərtib edilməsi (şəkillərə görə xüsusiyyətlərin müəyyən edilməsi)
10-2.4.2. Azərbaycanda yayılan antropogen relyef formalarını təhlil edir.		
MƏZMUN XƏTTİ 3.BƏŞƏRİ SİSTEMLƏR		
Standart 10-3.1. İqtisadiyata təsir edən amilləri, sektorları və iqtisadi sistemləri təhlil edir.		
10-3.1.1. İqtisadiyyatın yaranmasına təsir edən coğrafi amilləri izah edir.	İqtisadiyata təsir edən əsas amillər: təbii resurslar, əmək ehtiyatları, qabaqcıl ölkələrin iqtisadi modelləri, şirkətlər, ETİ və texnologiya, innovasiyalar.	
10-3.1.2. İqtisadi sistemləri təhlil edir.	Planlı iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı, qarışıq iqtisadi sistem.	Planlı iqtisadiyyat və bazar iqtisadiyyatına dair debatın aparılması

10-3.1.3. İqtisadi sektorları təhlil edir.	İqtisadi fəaliyyətlər: iqtisadi sektorlar, onların strukturu, xüsusiyyətləri və yerləşmə amilləri.	Gündəlik istifadə edilən məhsulların iqtisadi sektorlara görə təsnifatı
Standart 10-3.2. İqtisadiyyatın ərazi quruluşundakı qeyri-bərabərliyi izah edir.		
10-3.2.1. İqtisadiyyatın ərazidə yayılmasındakı fərqləri şərh edir.	İqtisadiyyatın sahələrinin ərazi üzrə yerli, milli, qlobal miqyasda paylanması. İqtisadi inteqrasiyalar.	İki fərqli ölkənin iqtisadiyyatın ərazi quruluşuna görə müqayisəsi.
10-3.2.2. Qlobal iqtisadiyyatın yayılmasındakı fərqliliyi izah edir.	Qlobal iqtisadiyyatın ümumi izahı: yerli təsərrüfatın ərazi quruluşu, qeyri-bərabər inkişaf.	Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təsnif edərək dünya xəritəsinin tərtib edilməsi.
Standart 10-3.3. Müasir iqtisadi yanaşmaları dəyərləndirir.		
10-3.3.1. İqtisadiyyatın davamlı inkişafını təhlil edir.	İqtisadiyyatın davamlı inkişafına dair prinsiplər.	İqtisadiyyatın davamlı inkişafına görə proqnozlar hazırlamaq.
10-3.3.2. Müasir iqtisadi yanaşmaları təhlil edir.	İqtisadi inkişafda yeni yanaşmalar: innovativ iqtisadiyyat, sosial əsaslı (irq, milli, mədəni, dini və maddi rifah səviyyəsi) və mərkəzyönümlü iqtisadiyyat (şəhər və regionlar).	“Gələcəyin iqtisadiyyatı və innovasiya” mövzusunda diskussiya aparmaq.
Standart 10-3.4. Azərbaycanın iqtisadiyyatı və onun dünyada yerini təhlil edir.		
10-3.4.1. Azərbaycanın iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərini təhlil edir.	Xəzər dənizinin Azərbaycanın iqtisadiyyatındakı rolu. Azərbaycanın iqtisadiyyatının ümumi xüsusiyyətləri.	“Xəzər dənizinin Azərbaycanın iqtisadiyyatında rolu” mövzusunda təqdimat hazırlamaq.
10-3.4.2. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatındakı yerini təhlil edir.	Yeni müəssisələr, Azərbaycanın iqtisadiyyatının regionda və dünyada yeri.	Azərbaycanın mühüm şirkətlərindən birinin rolunun müzakirəsi
MƏZMUN XƏTTİ 4. ƏTRAF MÜHİT VƏ DAYANIQLILIQ		
Standart 10-4.1. Fəlakətləri təhlil edir.		
10-4.1.1. Fəlakətlərin yaranma səbəblərini və növlərini izah edir.	Təbiət hadisələrinin insanın yanlış fəaliyyəti nəticəsində fəlakətlərə çevrilməsi (təbii və texnogen fəlakətlər).	Yaşadığı ərazidə baş vermiş fəlakətlərin müəyyən edilməsi və təqdimat hazırlanması.
10-4.1.2. Fəlakətlərin nəticələrini izah edir.	Fəlakətin növləri: 1-İqlim və relyefin təsiri ilə baş verən ekstremal fəlakətlər. 2-Texnogen fəlakətlər.	Dünyada baş vermiş fəlakətlərə dair CİS vasitəsilə xəritə tərtib edilməsi.

	3-Ekoloji fəlakətlər.	
10.4.1.3. Fəlakətlərdən qorunma yollarını izah edir.	Fəlakətdən əvvəl, fəlakətlər zamanı və fəlakətlərdən sonra qorunma yolları, nəticələrin aradan qaldırılması.	Şagirdlərin şahid olduğu fəlakətlərə aid təəssüratlarının müzakirəsi.
Standart 10-4.2. Azərbaycanca baş verən fəlakətləri təhlil edir.		
10-4.2.1. Azərbaycanda baş verən fəlakətləri izah edir.	Xəzri küləyi, sellər, quraqlıq, meşə yanğınları, sürüşmələr, qar uçqunları; onların səbəbləri və baş verdiyi ərazilər.	Şəki rayonunda sellərin baş verməsinin səbəb və nəticələri haqqında təqdimatın hazırlanması.
10-4.2.2. Azərbaycanda fəlakətlərdən qorunmaq üçün həyata keçirilən fəaliyyətləri təhlil edir.	Fəlakətlərdən qorunma və onların nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər.	Sınıf şəraitində fəlakətlərdən qorunma qaydalarının tərtib edilməsi.
XI SİNİF		
MƏZMUN XƏTTİ 2. TƏBİİ SİSTEMLƏR		
Standart 11-2.1. Ekosistemi təhlil edir.		
11-2.1.1. Ekosistemə aid əsas anlayışları, enerji və maddələr dövrənini izah edir.	Fotosintez, enerji və maddələr dövrənini.	Şəkil üzərində fotosintezin coğrafi proseslərlə əlaqələndirilməsi.
11-2.1.2. Ekosistemin komponentlərini şərh edir.	Ekosistem (təbii kompleks və ya coğrafi təbəqə)	Lokal, regional və qlobal miqyasda ekosistemə aid nümunələrin verilməsi.
11-2.1.3. Ekosistemin növlərini və xüsusiyyətlərini təhlil edir.	Habitat (canlıların yaşadığı mühit və ya ətraf mühit), biom (təbii zonalar), niş (biomdakı üstün növ).	Ekskursiya: Müəyyən bir ərazidə (dağ, meşə, çay, göl, Xəzər dənizi) ekosistemin tədqiqi.
Standart 11-2.2. Ekosistemlər arasındakı əlaqələri müəyyən edir.		
11-2.2.1. Ekosistemlər arasındakı iyerarxik quruluşu izah edir.	Ayrı-ayrı ekosistemlərin təbiətdə iyerarxik fəaliyyəti və bütövlüyü.	Lokal problemin qlobal miqyasda təsirlərinin nümunələrlə (çirkənmə, canlı növlərinin yox olması və s.) müzakirəsi.
11-2.2.2. Ekosistemdə baş verən dəyişiklikləri şərh edir.	Ekosistemdə təbii (iqlim dəyişikliyi, vulkanizm, zəlzələ və s.) və antropogen (texnogen,	Texnogen qəzaya uğramış ərazilərə dair tədqiqat (Çernobil, Aral gölü və s.).

	yanğınlar, təbii ehtiyatlardan ifrat istifadə və s.) dəyişikliklər.	
11-2.2.3. Gələcəyin ekosistemlərinə dair proqnozlar verir.		Şagirdin hər hansı bir ekosistemin gələcəyinə dair proqnoz hazırlaması.
11-2.2.4. Azərbaycanın ekosistemlərini təhlil edir.	Azərbaycanın ekosistemləri: təbii və antropogen, quru (meşə, yarımsəhra, çöl və s.) və su (şirin və sor su hövzələri).	
MƏZMUN XƏTTİ 3. BƏŞƏRİ SİSTEMLƏR		
Standart 11-3.1. Məskunlaşma formalarının yaranmasını, inkişafını və əlaqələrini təhlil edir.		
11-3.1.1. Urban və rural arasındakı əlaqələri təhlil edir.	Urban (şəhər) və rural (qeyri-şəhər və kənd yaşayış məntəqələri). Urban və rural ərazilərin fərqi. Məskunlaşma modelləri.	İstənilən iki ölkənin (İEÖ və İEOÖ) məskunlaşma modellərinin müqayisəli təhlil edilməsi.
11-3.1.2. Şəhərlərin yaranmasını və inkişafını izah edir.	Şəhərləşmə, şəhərlərin tarixi inkişafı (qədimdən müasir dövrə doğru).	Yaşadığı şəhərin (kəndin) gələcəyi haqqında müzakirələrin təşkil edilməsi.
Standart 11-3.2. Gələcəyin şəhərlərini modelləşdirir.		
11-3.2.1. Şəhərlərin funksiyalarını təhlil edir.	Şəhərlərin funksiyaları. Təkfunksiyalı və çoxfunksiyalı şəhərlər.	Təkfunksiyalı və çoxfunksiyalı şəhərlərin nümunə üzərində müqayisəli təhlil edilməsi.
11-3.2.2. Şəhərlər arasındakı iyerarxik əlaqələri təhlil edir.	Şəhərlərin iyerarxiyası: lokal, milli (ölkə miqyasında), regional və qlobal şəhərlər.	Lokal, regional və qlobal iqtisadi mərkəz sayılan şəhərlərin rolunun müəyyən edilməsi.
11-3.2.3. Gələcəyin şəhərlərini modelləşdirir.	Gələcəyin şəhərləri. Gələcəyin şəhərlərinə dair ssenarilər.	Şagirdin gələcəkdə görmək istədiyi şəhərin xüsusiyyətlərinə dair ssenari hazırlaması.
Standart 11-3.3. Azərbaycanda məskunlaşma formalarını təhlil edir.		
11-3.3.1. Azərbaycanda yaşayış məntəqələrinin quruluşunu və inkişafını təhlil edir.	Azərbaycanda rural struktur (şəhərdənkənar məskunlaşma modelləri).	Azərbaycanda rural məskunlaşma modellərinin müqayisəli təhlil edilməsi.
11-3.3.2. Azərbaycanın şəhərlərini funksiyalarına və iyerarxik əlaqələrinə görə təhlil edir.	Azərbaycanda şəhərləşmə: şəhərlərin paylanması, funksiyaları və şəhərlər arasında iyerarxik əlaqələr.	Azərbaycanda təkfunksiyalı və çoxfunksiyalı şəhərlərin nümunə üzərində müqayisəli təhlil edilməsi.

Standart 11-3.4. Mədəniyyətlərin coğrafi xüsusiyyətlərini təhlil edir.		
11-3.4.1. Mədəniyyət və coğrafiya arasındakı əlaqəni izah edir.	Coğrafi amillərin mədəniyyətlərə təsiri.	Dünyadakı ilk mədəniyyət mərkəzlərinin xəritə üzərində müəyyən edilməsi və onların həmin ərazilərdə formalaşmasının səbəblərinin müzakirə edilməsi.
11-3.4.2. Mədəniyyətlərin formalaşmasını və yayılmasını təhlil edir.	Qədim və müasir sivilizasiyalar, onların yayıldığı regionlar.	“Zaman oxu”nda sivilizasiyaların inkişafının əks olunması.
11-3.4.3. Mədəniyyətlər arasındakı əlaqələri və fərqləri şərh edir.	Mədəniyyətlər arasında oxşar və fərqli xüsusiyyətlər (dil, din, irq, adət-ənənələr, tarix, iqtisadi fəaliyyətlə bağlı həyat tərz, incəsənət).	Qərb və şərq mədəniyyətlərinin dəyərlərinin müəyyən edilməsi.
Standart 11-3.5. Dünyanın mədəniyyət regionlarını analiz edir.		
11-3.5.1. Dünya mədəniyyətlərini regionlar üzrə qruplaşdırır.	Dünyanın mədəniyyət regionları və ortaq dəyərlər. Qlobal mədəniyyət regionları: misir, çin, türk, amerika mədəniyyətləri.	“Zaman oxu” üzərində müxtəlif mədəniyyət regionlarına aid məlumatların daxil edilməsi.
11-3.5.2. Türk mədəniyyəti regionlarını təhlil edir.	Müstəqil türk dövlətləri və türk xalqlarının yaşadığı digər regionlar.	Türk dünyası ölkələrinin oxşar xüsusiyyətlərinin (dil, mədəniyyət, adət-ənənə və s.) kontur xəritə üzərində simvollarla göstərilməsi.
Standart 11-3.6. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsini və populyar mədəniyyətin təsirlərini dəyərləndirir.		
11-3.6.1. Populyar mədəniyyətləri şərh edir.	Populyar mədəniyyətin (musiqi, media, sosial media, kino) formalaşması.	Sınıf şəraitində şagirdlər tərəfindən onların üstünlük verdiyi populyar mədəniyyətin müzakirə edilməsi.
11-3.6.2. Qlobal mədəniyyət və qlobal vətəndaşlığın xüsusiyyətlərini şərh edir.	Qlobal vətəndaşlıq. Qlobal insani dəyərlər (insan hüquqları, sülh və əmin-amanlıq, tolerantlıq, birgə yaşayış), media, virtual aləm.	Qlobal vətəndaşlığa aid “İnsan haqları bəyannaməsi”nin müzakirə edilməsi.
11-3.6.3. Azərbaycan mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini dəyərləndirir.	Azərbaycan və türk dünyası. Azərbaycan mədəniyyətinin türk dünyasında yeri və ortaq dəyərləri.	

Standart 11-3.7. Məkanın siyasi amillərini, siyasi gücləri və qlobal geosiyasi vəziyyəti izah edir.		
11-3.7.1. Məkanın siyasi amillərini izah edir.	Məkanı siyasiləşdirən səbəblər: təbii resurslar, iqtisadi-siyasi-sosial münasibətlər, güc (yumşaq güc, sərt güc, ağıllı güc), hakimiyyət, siyasi təşkilatlar, siyasi oyunçular.	1800-cü və 2024-cü illərə aid dünyanın siyasi xəritələrinin müqayisə edilməsi.
11-3.7.2. Geosiyasi oyunçuların rolunu şərh edir.	Geosiyasi oyunçular: dövlətlər, dövlətlərarası təşkilatlar, qeyri-hökumət təşkilatları, qlobal şirkətlər.	BMT-nin geosiyasi rolunun təhlili.
11-3.7.3. Qlobal geosiyasi vəziyyəti izah edir.	Qlobal geosiyasət: güc mərkəzləri və iqtisadi-siyasi-mədəni münasibətlər, qlobal rəqabət.	Güç anlayışının klaster üsulu ilə tərtib edilməsi.
Standart 11-3.8. Geosiyasi münaqişələrə və əməkdaşlığa dair proqnozlar verir.		
11-3.8.1. Geosiyasi əlaqələri təhlil edir.	Geosiyasi amillər: coğrafi mövqe, relyef, iqlim, təbii resurslar, əhali, hərbi və texnoloji. Regional və qlobal əməkdaşlıq (təşkilatların formalaşdırılması).	Pandemiyaların geosiyasi nöqtəyi-nəzərdən təhlili.
11-3.8.2. Geosiyasi münaqişələri təhlil edir.	Qlobal, regional və milli münaqişələr.	Dünyada baş verən hər hansı bir münaqişənin təhlil edilməsi.
11-3.8.3. Geosiyasi vəziyyətə dair proqnozlar verir.	Geosiyasətə dair ssenarilər.	Gələcəkdə mümkün ola biləcək münaqişə ocaqlarının müzakirəsi.
Standart 11-3.9. Azərbaycanın qlobal geosiyasi rolunu təhlil edir.		
11-3.9.1. Azərbaycanın geosiyasi amillərini təhlil edir.		Azərbaycanın geosiyasi gücünün klaster üsulu ilə tərtib edilməsi.
11-3.9.2. Azərbaycanın regional miqyasda geosiyasi münasibətlərini təhlil edir.	Xəzər dənizinin geosiyasi əhəmiyyəti.	Avropanın əhəmiyyətli enerji təminatçısı kimi Azərbaycanın rolunun müzakirə edilməsi.
11-3.9.3. Azərbaycanın qlobal geosiyasi		Azərbaycanın müxtəlif regionlar və ölkələrlə

münasibətlərini təhlil edir.		münasibətlərinin qruplaşdırılması.
MƏZMUN XƏTTİ 4. ƏTRAF MÜHİT VƏ DAYANIQLILIQ		
Standart 11-4.1. Riskləri dəyərləndirir.		
11-4.1.1. Risklər və onların xüsusiyyətlərini təhlil edir.	Risk anlayışı və xüsusiyyətləri (məkan, zaman, cəmiyyət, texnologiya, qərar, ekoloji təhlükəsizlik və s. ilə bağlılıq).	Şagirdlərin gün ərzində qarşılaşdığı risklərin müəyyən edilməsi.
11-4.1.2. Risklərin növlərini təhlil edir.	Risk növləri: 1. geosiyasi-iqtisadi, sosial; 2. ekoloji; 3. miqyasına görə (lokal və ya qlobal). Təhlükəsizlik və risk (hərbi, mədəni, ekoloji) arasında əlaqə.	Risklərə aid zəhin xəritəsinin hazırlanması.
11-4.1.3. Lokal, regional və qlobal miqyaslı riskləri dəyərləndirir.	Lokal risklər: yaşadığımız ərazidəki və Azərbaycan miqyasında coğrafi risklər. Qlobal risklər: təbii (bitki və heyvan növlərinin tükənməsi, iqlim dəyişikliyi, meteoritlər) və sosial (müharibələr, terrorizm, pandemiyalar, texnoloji).	Yaşadığı əraziyə dair risklərin müəyyən edilməsi və CİS vasitəsilə onların xəritələrinin tərtib edilməsi.

Coğrafiya fənninin xarakterinə uyğun təlim strategiyaları

Coğrafiya kurikulumu yeni yanaşmaların və təlim strategiyalarının həyata keçirilməsini tələb edir. Bu kontekstdə ümumi öyrənmə metodları və prosesləri ilə yanaşı, öyrənmədə coğrafi sorğuya əsaslanan xəritələr və məkan informasiya texnologiyalarından istifadə edilir. Çöl tədqiqatı və keys metodu coğrafiyanın tədrisi üçün xüsusi təlim mühiti yaradır. Bu, həm də bacarıqlara əsaslanan öyrənməyə imkan verir.

Sorğu (tədqiqat) əsaslı öyrənmə

Coğrafiyanın tədrisi prosesi üçün ən vacib öyrənmə fəaliyyəti coğrafi sorğu (tədqiqat) əsaslı öyrənmə bacarıqlarının əldə edilməsidir. Bu, şagirdlərə yaşadıkları ətraf mühit və dünya haqqında bilikləri müstəqil şəkildə əldə etməyə imkan verir. Şagirdlərin coğrafi sorğu (tədqiqat) əsaslı öyrənmə vasitəsilə əldə etdikləri bilik və təcrübə onlara mövzulara və ya problemlərə müxtəlif aspektlərdən baxmağa imkan verir. Coğrafiya dərsi əsasən bir mövzunu, problemi və ya məkan-ekoloji məzmununa malik bir modeli təqdim etməklə başlayır. Coğrafi yanaşma formalaşdırmaq və mövzuları araşdırmaq üçün coğrafi kontekstlərdən istifadə edilir. Daha sonra şagirdlərə mövzunu və ya problemi anlamağa, şərh etməyə və təhlil etməyə kömək etmək üçün əsas coğrafi anlayışlar və məlumatlar təqdim olunur.

Coğrafi sorğu (tədqiqat) əsaslı öyrənmə hadisələr və faktlarla yanaşı, məkan problemlərinə dair ətraflı və kompleks suallar verməklə cavab axtarmaq prosesidir. Bu prosesdə cavabları əldə etmək üçün məlumat toplamaq, alınan məlumatları şərh etmək və sistemləşdirmək lazımdır. Coğrafi sorğu (tədqiqat) əsaslı öyrənmə şagirdlərə daha yüksək səviyyədə düşünməyə imkan verir, şagirdlərin tədqiqat, tənqidi düşünmə və problem həllətmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Sorğu (tədqiqat) əsaslı öyrənmə prosesində aşağıdakı addımlar nəzərə alınmalıdır:

- 1. Sualların verilməsi:** Coğrafi hadisələr və faktlar haqqında suallar verir. Mövzunu və problemlə əlaqəli vəziyyətləri müəyyənləşdirir.
- 2. Məlumatların toplanması və təşkili:** Müşahidələr, müsahibələr, suallar, çöl tədqiqatları, onlayn resurslar, yazılı və vizual mediadan istifadə etməklə coğrafi məlumat toplayır. Əldə edilmiş məlumatları faydalılıq, istifadəyə yararlılıq və etibarlılıq baxımından qiymətləndirir. Toplanmış məlumatlardan qrafiklər, cədvəllər və diaqramlar qurur. Məkan informasiya texnologiyalarından istifadə edərək xəritələr tərtib edir.
- 3. Məlumatları təhlil edərək sualların cavablandırılması:** Coğrafi bilikləri və məlumatları şərh edir, məkan üzrə paylanmasını, əlaqələri, modelləri və istiqamətləri müəyyən edir və onlardan nəticə çıxarır. Tədqiqat nəticələrindən və müxtəlif arqumentlərdən istifadə edərək coğrafi suallara cavab verir.

Xəritə əsaslı öyrənmə

Coğrafiyanın tədrisi prosesinin mühüm tərkib hissəsi olan xəritə tətbiqləri şagirdlərə gündəlik həyatda böyük rahatlıq yaradır. Coğrafiyaşünasın ən təsirli vasitələrindən biri olan xəritələr (çap və rəqəmsal formada) insanlar və Yer haqqında məlumatların qeyd edilməsi, nümayişi, təhlili və ötürülməsində çox effektivdir. Coğrafi İnformasiya Sistemi (CİS) ilə xəritə

məlumat qatlarının üst-üstə qoyulması vasitəsilə əldə edilən xəritələr, yoluxucu xəstəliklərin yayılma sxemini tapmaq və onun insanlara və ətraf mühitə mümkün təsirlərini təhlil etmək kimi bir çox real problemləri həll etmək üçün istifadə edilə bilər. O, həmçinin ümumi şəbəkə resursları və proqramlarından istifadə edərək marşrutları və yerləri tapmaq və planlar hazırlamaq üçün gündəlik həyatımızda istifadə edilə bilər. Başqa sözlə desək, xəritə bacarıqları coğrafiyanın öyrənilməsi prosesinin əvəzsiz və vacib mərhələsidir. Ona görə də coğrafiya tədrisinin bir məqsədi də şagirdlərdə kifayət qədər xəritə bacarıqlarını formalaşdırmaqdır.

Məkan məlumatlarını təşkil etmək və çatdırmaq üçün ən təsirli üsul olan xəritə savadlılığı şagirdlərə xəritələri oxumaq, şərh etmək və hazırlamaq bacarığı verir. Şagirdlərin xəritələrdən istifadə etməsi daha yüksək səviyyəli düşünmə bacarıqları formalaşdırır.

Xəritə əsaslı təlim fəaliyyətlərində aşağıdakı addımlar nəzərə alınmalıdır:

1. Xəritənin oxunması: xəritədə yeri göstərir, istiqaməti müəyyənləşdirir, mütləq və nisbi mövqe haqqında nəticə çıxarır, xəritə miqyasından (məsafənin ölçülməsindən) istifadə edir, xəritədəki simvolları istifadə edərək xəritəni oxuyur.

2. Xəritənin izahı: xəritələri şərh edir, xəritədə paylanma, şəbəkə, sıxlıq, rayonlaşdırma və ya məsafə təhlili aparır, xəritədəki məlumatları ümumiləşdirir.

3. Xəritə tərtibi: coğrafi məlumatları xəritəyə köçürür, xəritəni vizuallaşdırma prinsiplərinə uyğun tərtib edir.

Coğrafi İnformasiya Texnologiyalarından (CİS) istifadə

CİS kimi məkan (coğrafi) informasiya texnologiyalarından istifadə coğrafi öyrənmə prosesinin əsas elementidir. Bu bacarıqla interaktiv öyrənmə həm sinif daxilində, həm də sinifdən kənarında baş verir. Məkan (coğrafi) informasiya texnologiyalarından istifadə dərsləri daha canlı və əyləncəli etməklə yanaşı, şagirdlərin öyrənmə motivasiyasını da artırır. O, bütün dünyada zəngin tədris resurslarına çıxışı asanlaşdırır. Coğrafiyanın öyrənilməsində problemlər yaradan tavaların tektonikası kimi zahirən mürekkəb mövzu və anlayışlar daha aydın və asan izah edilə bilər. CİS texnologiyaları ilə coğrafiyanı öyrənmək daha effektiv və əyləncəli olur və artıq zaman və məkanla məhdudlaşmır. CİS müxtəlif məkan nümunələrini aşkar etmək üçün coğrafi məlumatı yerlə əlaqələndirir. CİS həmçinin, şagirdlərə məkan məlumatlarından əvvəlkindən daha sürətli və daha səmərəli istifadə etməyə imkan verir.

Məkan (coğrafi) informasiya texnologiyalarına Yer in coğrafi xüsusiyyətləri haqqında məlumatların toplanması, məlumatların saxlanması, təhlili və məkan idarəetmə sistemləri daxildir. Coğrafi sorğu və tədqiqat işlərində Coğrafi İnformasiya Sistemləri, Qlobal Mövqetəyinetmə Sistemi (GPS) və Uzaqdan Zondlamadan istifadə olunur. Bu bacarıqlar şagirdlərə məkanı təhlil etmə imkanı yaradır.

CİS əsaslı təlim fəaliyyətlərində aşağıdakı addımlar nəzərə alınmalıdır:

1. CİS texnologiyalarından istifadə edərkən şagird: CİS, Remote Sensing (RS), QMS (GPS) kimi məkan informasiya texnologiyalarını tanıyır, məkan informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə tədqiqatlar aparır. CİS və UA proqramlarından istifadə edir. Məkan informasiya

texnologiyalarından istifadə edərək məlumat toplayır. Şagird Uzaqdan Zondlama və CİS arasındakı əlaqədən istifadə edərək məlumatları emal edir.

2. CİS texnologiyalarından istifadə etməklə məkan təhlilinin aparılması: Şagird məkan informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə sorğu aparır. Peyk şəkillərini və məkan məlumatlarını təhlil edir.

3. CİS texnologiyalarından istifadə edərək coğrafi məzmunun inkişafı: CİS və peyk şəkillərindən və ya toplanmış məlumatlardan istifadə edərək xəritələr yaradır. CİS metodundan istifadə edərək virtual reallığın modelləşdirilməsini həyata keçirir. Xəritəni və ya yaratdığı modelləşdirməni şərh edir.

Çöl tədqiqatları

Coğrafiyanın fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri olan çöl tədqiqatları təlim prosesinin digər mühüm tərkib hissəsidir. Bu, şagirdlərə sinifdə qazandığı bilikləri real dünyaya tətbiq etmək və beləliklə, yeni biliklər əldə etmək imkanları yaradır. Bilik əldə etmək və tətbiq etməklə yanaşı, problem həllətmə və tənqidi düşünmə kimi ümumi bacarıqların, eləcə də ərazinin çəkilməsi və torpaqdan istifadənin planlaşdırılması kimi müxtəlif mövzulara aid bacarıqların inkişafına töhfə verir. Bu, coğrafiyanı real və əyləncəli edir. Bu səbəbdən hər bir şagird bütün tədris prosesi boyunca kifayət edəcək sayda çöl tədqiqatı keçirməlidir. Çöl tədqiqatları coğrafiya kurikulumunun məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq sorğuya (tədqiqata) əsaslanmalıdır. Belə yanaşmanın başlanğıc nöqtəsi məsələnin və ya problemin təsviri olmalıdır. Bunun ardınca müvafiq məlumatların toplanması, təqdim edilməsi və təhlili, mümkün həllərin və ya idarəetmə strategiyalarının müəyyənləşdirilməsi aparılmalıdır.

Çöl tədqiqatı həm də ilk əldən müşahidə və məlumatların toplanması metodu adlanır. Çöl tədqiqatı coğrafiyanın tədrisində laboratoriya funksiyasına malikdir. Şagirdlər tədqiq etdikləri mövzuya uyğun çöl tədqiqatı apararaq məlumat toplayırlar. Çöl tədqiqatı müşahidə, sorğu, müsahibə, ölçmə, fotosəkil və hesabat kimi müxtəlif üsullardan istifadə edərək sahədən məlumat toplamaqdan ibarətdir.

Çöl tədqiqatlarına əsaslanan təlim fəaliyyətlərində aşağıdakı addımlar nəzərə alınmalıdır:

1. Çöl işlərinə hazırlıq və tədqiqatın planlaşdırılması: Çöl tədqiqatlarına üçün tədqiqat yerini, mövzunu və sualı müəyyən edir. Tədqiqat sahəsi haqqında məlumat toplayır (xəritə, peyk şəkli, statistika, mənbənin skan edilməsi). Tədqiqatda istifadə olunacaq avadanlıqları müəyyənləşdirir. Risk təhlili aparır və təhlükəsizlik tədbirləri görür. Çöl şəraitinə uyğun paltar seçir. İş prosesinə uyğun olaraq iş planı qurur.

2. Çöl məlumatların toplanması və qeyd edilməsi: Tədqiqat sahəsində məlumat toplayır (məkan məlumatları, ölçmə, nümunə götürmə, müşahidə, sahənin çəkilişi, fotosəkil, sorğu, müsahibə və s. kimi məlumat toplama üsullarından istifadə etməklə). Toplanmış məlumatları saxlayır.

3. Məlumatların təhlili, hesabatı və təqdim edilməsi: Çöl işləri zamanı toplanmış məlumatları təhlil edir. Çöl işlərinin nəticələrini təqdim edir.

Keys tədqiqatları

Keys tədqiqatlarından istifadə coğrafiya tədrisinin mühüm hissəsidir. Bu, həm də coğrafiyanın tədrisi üçün bacarıqları təmin edən bir yanaşmadır. Şagirdlərin müxtəlif inkişaf səviyyələrinə uyğun olan bütün komponentlərdə (fiziki və sosial), yerlərdən və ölkələrdən müxtəlif miqyasda (yerli, regional, milli və beynəlxalq) araşdırma nümunələri seçməklə onlara dəstək verilməlidir. Şagirdlərin elmi anlayışlarının inkişafını dəstəkləmək (xüsusilə, coğrafi sorğuya əsaslanmaq) və biliklərinin istifadəsini və inkişafını nümayiş etdirmək üçün Keys tədqiqatları zəruridir. Şagirdlərin coğrafi bacarıqlarının inkişafı üçün nümunələrin öyrənilməsi, tətbiqi və qiymətləndirilməsi əsasdır. Çünki bu, onlara müxtəlif hadisələr, situasiyalar, problemlər və araşdırmalar göstərir və mənbə materiallarından istifadə etməyi öyrədir.

Keys tədqiqatları ilə öyrənmə fəaliyyətlərində aşağıdakı addımlar nəzərə alınmalıdır:

1. Müvafiq nümunənin seçilməsi: O, coğrafiyanın məzmununa uyğun, təbiət və ya insanlar haqqında olmalı, yerli, milli və ya qlobal miqyasda seçilməlidir.
2. İnformasiyanın əldə edilməsi yollarının müəyyən edilməsi: Coğrafi məlumatlar, onun əldə edilməsi, verilənlərin təhlili və ifadəsi təmin edilməlidir.
3. Əsas dəyişənlərin müəyyən edilməsi: Dəyişənlər coğrafi məsələlər və ya problemlərlə bağlı əlaqələr, tapıntılar və nəticələr haqqında suallar vasitəsilə müəyyən edilməli və təhlil edilməlidir.
4. Tədqiqatın vizuallığı və sistemliliyi: Cədvəllər, qrafiklər, xəritələr və s.-dən istifadə etməklə və onları əlaqələndirməklə əldə edilən nəticələrin təqdimatı vacibdir.
5. Təhlil və şərh: Şagirdlər əldə etdikləri məlumatlar əsasında təhlillər və qiymətləndirmələr aparır.
6. Təkliflər və aidiyyəti qurumlar: Həll yolunun müəyyən edilməsi və aidiyyəti qurumlar tərəfindən yerinə yetirilməsi bu mərhələdə şagirdlərin həvəsini və məsuliyyətini artıracaqdır.

Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya

Müasir dünyada sürətlə gedən sosial, mədəni və texnoloji dəyişikliklər global düşünmə tərzinin əhəmiyyətini xeyli artırır. Belə olan halda, şagirdlər təlim prosesinin passiv iştirakçısı olmur. Təhsil pillələrində öyrənilən fənlər və onların əhatə etdiyi mövzular ayrı-ayrı deyil, əlaqəli, inteqrativ şəkildə tədris olunur. Digər tərəfdən inteqrativ təlim şagirdlərin tədris olunan materiallara yaradıcı yanaşmasına kömək edir.

Cəmiyyətdə və təbiətdə daim inteqrasiya olmuşdur. Məsələn, hər hansı peşə sahibi müəyyən işin həyata keçirilməsində müxtəlif bacarıqlardan istifadə edir və ya görəcəyi işin digər məsələlərə təsirini müəyyən edə bilir.

Təbiət və cəmiyyətin birgə dərk edilməsində aparıcı rola malik olan coğrafiya fənni şagirdlərdə təbiət hadisələrinin qarşılıqlı əlaqəsi və cəmiyyətdə baş verən hadisələrin tarixi reallığına dair dünyagörüşünü formalaşdırır. Coğrafiya fənninin mahiyyət etibarilə məkan nöqtəyindən dərk edilməsi bu fənnin tədrisində inteqrasiyanın tətbiq edilməsinə olan zərurətin daha yüksək olmasına əsas verir. Coğrafiya fənninin tədrisində yalnız təbiət fənləri deyil, eləcə də ictimai və texniki fənlərin tətbiq edilməsi inteqrativlik baxımından coğrafiyanın rolunu yüksəldir, onu mərkəzi mövqeyə gətirir, fənnin didaktik əhəmiyyətini artırır, müxtəlif təlim metodlarının tətbiqinə imkan verir və eləcə də digər fənn sahələri ilə birgə kombinasiyalar yaratmağı tələb edir.

İnteqrativ təlimdə coğrafiya fənni şagirdlərdə:

- sərbəst düşünməyə;
- qruplarda işləməyə;
- müzakirələrdə öz mövqeyini bildirməyə;
- layihələr hazırlamağa;
- mövzunun aktuallığını əsaslandırmağa imkan yaradır.

İnteqrativ yanaşmada coğrafiya müəlliminin də fəaliyyəti mahiyyət etibarilə dəyişir.

Müəllim coğrafiya təlimində aşağıdakılara xüsusi diqqət ayırmalıdır:

- məsələlərin həllinə kompleks yanaşmaq;
- mövzular arasında əlaqələr yaratmaq;
- şagird bacarığının inkişafına diqqət yetirmək;
- şagirdlərdə hər hansı mövzuya dair biliklərin sistemli şəkildə artan sırasını müşahidə etmək;
- təlim prosesini qiymətləndirmək və s.

Müasir dünya təcrübəsində inteqrasiyanın fəndaxili və fənlərarası modelləri mövcuddur. Bu modellərdən fənlərin məzmununun şagirdlərə çatdırılması, öyrənmə prosesinə maraq yaradılması, şagird dünyagörüşünün inkişaf etdirilməsi və onların dərstdə daha fəal olması məqsədilə istifadə olunur.

Fəndaxili inteqrasiya coğrafiya təlimində mühüm didaktik əhəmiyyətə malikdir. Bu inteqrasiya modeli fənni tədris edən müəllimdən bilik və bacarığı əlaqəli və eləcə də ayrılıqda görə bilmək qabiliyyətini tələb edir. Tədris olunan mövzuda fənnin məzmun xəttinə uyğun olaraq tələb olunan bilik və bacarıqlar diqqət mərkəzində saxlanılır.

Coğrafiya kurikulumunun standartları hazırlanarkən fəndaxili inteqrasiyaya xüsusi diqqət yetirilmişdir. İlk coğrafi anlayış və hadisələrin tədris olunduğu 6-cı sinif üzrə standartlarda coğrafiyaya aid bütün məzmun əhatə edilmişdir. Buraya yerin təbəqələri (geosferlər), sosial həyat və mədəniyyətlər daxildir. 9-cu sinifə qədər isə hər sinif üzrə məzmun yaş səviyyəsinə uyğun olaraq hissə-hissə verilmiş və bir-biri ilə əlaqələndirilmişdir. Belə ki, bütün siniflərdə verilən bölmələrin məzmunu əvvəlki sinif və bölmələrdəki məzmun ilə inteqrasiya olunmuşdur. Məsələn, 7-ci sinifdə tədrisi nəzərdə tutulan Yerin daxili prosesləri və relyefə dair anlayışlar VI sinifdə tədris edilən dağlar və düzənliklər haqqında məlumatlara əsaslanır. Eyni uyğunluğu 9 -11-ci siniflərin məzmununda da müşahidə etmək olar.

Fənlərarası inteqrasiya hər hansı bir fənnin səmərəli təşkili baxımından uyğun fənlərlə əlaqəli təlimini nəzərdə tutur. Bu baxımdan coğrafiya təliminin geniş imkanları vardır. Belə ki, onun tarix, biologiya, riyaziyyat, fizika, kimya və sair fənlərlə inteqrativ öyrədilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Biliklərin inteqrasiyası şagirdlərin canlı və cansız təbiət hadisələrini, həmçinin təbiət və cəmiyyət hadisələrinin ümumi əlaqələrini dərk etməsinə xidmət edir. Onlar öyrəndikləri problemləri bir yerdə nəzərdən keçirərkən səmərəli konsepsiyaların formalaşmasına və onların təqimatına diqqət yetirirlər. Bu baxımdan coğrafiya fənni üzrə biliklərin inteqrasiyası şagird marağının formalaşması və təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından əhəmiyyətli hesab edilir.

Coğrafiya fənni üzrə fənlərarası inteqrasiya üfüqi və şaquli olur. Üfüqi fənlərarası inteqrasiya dedikdə coğrafiyanın təlimi prosesində onunla paralel tədris olunan uyğun fənlər üzrə anlayışlara, bacarıqlara istinad etmək nəzərdə tutulur. Şaquli fənlərarası inteqrasiya isə coğrafiyanın ona uyğun fənlər üzrə əvvəlcədən öyrədilmiş bilik və bacarıqları əhatə edir.

Müəllimin paralel tədris olunan fənlərin məzmunundan xəbərsiz olması, mövzunun tədrisində istifadə edəcəyi məlumata və ona dair göstərişlərə yiyələnməməsi fənlərarası inteqrasiya modelinin tətbiq edilməsində uğursuzluqlar yaradır. Ona görə də bütün hallarda müəllim coğrafiya fənni üzrə dərs dediyi siniflərdə strategiyaları müəyyənləşdirərkən uyğun fənlərin məzmununu da nəzərdən keçirməli, müvafiq olan bilik və fəaliyyətləri öz işində nəzərə almağa çalışmalıdır. O, ilk növbədə, hazırladığı planlarda bu məsələləri əhatə etməlidir.

Coğrafiya fənnində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi vasitələri və meyarları

Təlim nəticələrini təmin etmək üçün qiymətləndirmə şagirdlərin inkişafını və coğrafi anlayışları başa düşmələrini müəyyənləşdirməkdə mühüm rol oynayır.

Coğrafiya fənnində qiymətləndirmənin məqsədləri

1. Məkan əsaslı düşüncənin qiymətləndirilməsi:

- şagirdlərin məkanda düşünmək, xəritələri şərh etmək və məkan nümunələrini təhlil etmək bacarığının qiymətləndirilməsi;
- yer, məkan və insan-mühit qarşılıqlı əlaqəsi kimi coğrafi anlayışların başa düşülməsinin qiymətləndirilməsi.

2. Tənqidi düşüncənin təhlili:

- coğrafi mövzuları qiymətləndirərkən şagirdlərin tənqidi düşünmə bacarıqlarının qiymətləndirilməsi;
- məlumatı təhlil etmək, fərziyyələr yürütmək və əsaslandırılmış nəticələr çıxarma bacarıqlarının ölçülməsi.

3. Coğrafi informasiya Texnologiyalarının tətbiqi:

- geoməkan texnologiyalarından, o cümlədən CİS (Coğrafi informasiya Sistemləri) və xəritəçəkmə alətlərindən istifadə, real coğrafi problemləri həll etmək üçün texnologiyayı tətbiq etmək bacarıqlarının qiymətləndirilməsi.

4. Fənlərarası əlaqələr:

- coğrafiyanın digər fənlərlə necə kəsişdiyinin başa düşülməsinin qiymətləndirilməsi;
- coğrafi məlumatları tarix, iqtisadiyyat, təbiət elmləri və digər əlaqəli sahələrdən anlayışlarla inteqrasiya etmə bacarığının qiymətləndirilməsi.

5. Tədqiqat və layihələr:

- məkan məlumatlarını toplamaq, təhlil etmək və şərh etməklə tədqiqat bacarıqlarının qiymətləndirilməsi;
- mürəkkəb problemləri həll etmək üçün coğrafi düşüncəni tətbiq etməyi tələb edən layihə əsaslı qiymətləndirmələr.

Coğrafiya fənnində effektiv qiymətləndirmə strategiyaları

1. Müxtəlif qiymətləndirmə metodları:

Müxtəlif qiymətləndirmə metodları şagirdlərə öz anlayışlarını müxtəlif yollarla nümayiş etdirməyə imkan verir, coğrafi təfəkkür bacarıqları və biliklərin tətbiqi ilə bağlı daha geniş baxışı təmin edir. Fərqli öyrənmə üslublarına və qabiliyyətlərinə müraciət etmək üçün bir sıra

qiymətləndirmə üsulları tətbiq edilir. Summativ qiymətləndirmədə layihələr, təqdimatlar və birgə fəaliyyətlər kimi interaktiv qiymətləndirmə üsullarından istifadə edilməsi faydalıdır.

2. Rubriklər və meyarlar:

Hər bir tapşırıq üçün gözləntiləri aydın şəkildə ifadə edən ətraflı rubriklər və qiymətləndirmə meyarları yaradılır. Məkan düşüncəsi, tənqidi təhlil və coğrafi anlayışların tətbiqi üçün xüsusi göstəricilər müəyyənləşdirilir. Qiymətləndirmədə şəffaflığı təmin etmək üçün tapşırıqlardan əvvəl bu rubriklər şagirdlərlə paylaşılır. Bu, təkcə onların səylərini istiqamətləndirmir, həm də onlara effektiv coğrafi düşüncənin əsas komponentlərini anlamağa kömək edir.

3. Formativ qiymətləndirmədə rəylər:

Şagirdlərin inkişafına davamlı olaraq nəzarət etmək üçün tədris zamanı formativ qiymətləndirmə strategiyaları tətbiq edilir. Gündəlik rəylər problemləri həll etmək və əsas konsepsiyaları gücləndirmək üçün vaxtında müdaxilələr etməyə imkan verir.

Biliklərin praktiki tətbiqini qiymətləndirmək üçün çöl tədqiqatları, nümunə araşdırmaları və simulyasiyalar daxil edilir. Formativ qiymətləndirmələr təkcə nəzəri bilikləri qiymətləndirmir, həm də şagirdlərin coğrafi təfəkkürünü praktiki vəziyyətlərdə tətbiq etmək bacarığını ölçür, mövzunun daha dərinə qavranılmasını təmin edir.

4. Texnologiya əsaslı qiymətləndirmələr:

Şagirdlərin məkan texnologiyaları ilə bağlı bacarıqlarını qiymətləndirmək üçün texnologiya tərəfindən dəstəklənən qiymətləndirmə metodları istifadə edilir. Praktiki qiymətləndirmələr üçün onlayn xəritəçəkmə alətlərindən, CİS proqram təminatından və digər rəqəmsal platformalardan istifadə edilir. Şagirdlərə məkan məlumatlarını manipulyasiya etmək, xəritələr yaratmaq və coğrafi nümunələri təhlil etmək üçün texnologiyadan istifadə etməyi tələb edən tapşırıqlar verilir. Bu praktiki təcrübə onların texnoloji bacarıqlarını artırır və onları real dünya tətbiqlərinə hazırlayır.

5. Özünüqiymətləndirmə və əks-əlaqə:

Özünüqiymətləndirmə yolu ilə meta-idrakın təşviqi şagirdlərə müstəqil öyrənmə strategiyaları haqqında daha dərinə məlumatlı olmağa kömək edir və davamlı təkmilləşdirməyə sövq edir. Qiymətləndirmə prosesinə strukturlaşdırılmış özünüqiymətləndirmə və əks-əlaqə tapşırıqları daxil edilir. Tapşırıqları yerinə yetirdikdən sonra şagirdlər coğrafi düşüncə prosesləri üzərində düşünməyə, güclü tərəflərini müəyyən etməyə və özlərini təkmilləşdirmək üçün hədəflər qoymağa həvəsləndirilir.

6. İnküziv qiymətləndirmə təcrübələri:

Müxtəlif formatlarda qiymətləndirmələr aparmaqla, şagirdlərin fərqli öyrənmə vərdişləri və baza bilikləri yoxlanılır. Buna yazılı tapşırıqlar, vizual təqdimatlar, qrup layihələri və hətta multimedia təqdimatları daxil ola bilər. İnküzivlik nəzərə alınaraq, qiymətləndirmənin bütün şagirdləri əhatə etməsinə şərait yaradılır.

7. Rəy və əməkdaşlıq:

Şagirdlərin bir-birini qiymətləndirməsini təmin etmək üçün onlara birgə layihələr tapşırılır. Bu, şagirdlərdə qrup işini, ünsiyyət bacarıqlarını və fərqli perspektivləri qiymətləndirmək bacarığını təkmilləşdirir. Şagirdlər bir-birini qiymətləndirərkən obyektivlik və şəffaflığı təmin etmək üçün onlara təqdim olunan meyarlar aydın olmalıdır. Qrup işində hər şagird özünün və yoldaşlarının əldə etdikləri nəticələr üzərində düşünməyə təşviq edilir.

10. Portfolio qiymətləndirilməsi:

Tədris ili müddətində şagirdlərin fəaliyyətləri qiymətləndirilərək, portfolio hazırlanır. Bura xəritələr, tədqiqat sənədləri və şərtləri daxil ola bilər. Portfolio qiymətləndirilməsi şagirdlərin irəliləyişlərinin hərtərəfli qiymətləndirilməsinə imkan verir, onların məkan təfəkküründə inkişafını nümayiş etdirir və zamanla coğrafi anlayışların tətbiqinə şərait yaradır.

Coğrafiyanın tədrisində ölçmə və qiymətləndirmə sabit proseslər deyil, sahənin inkişafı ilə birlikdə inkişaf edən dinamik komponentlərdir. Davamlı təkmilləşdirmə inkişaf edən texnologiyalara, cari problemlərə və qloballaşan dünyanın dəyişən ehtiyaclarına uyğunlaşmaq üçün qiymətləndirmə strategiyalarının uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur. İnnovativ qiymətləndirmə təcrübələrini tətbiq etməklə müəllimlər şagirdlərə coğrafi düşüncə üçün şərait yaradır.

Coğrafiya fənninə dair təlim materiallarının planlaşdırılması üzrə metodiki tövsiyələr

Planlaşdırma məqsədə çatmaq üçün gələcəkdə tətbiq olunacaq bir sıra qərarların əvvəlcədən hazırlandığı bir sənəddir. Müəyyən zamanlarda reallaşdırılacaq hədəflərə sahib olmaq üçün əvvəlcədən nəticəyönümlü planlaşdırma aparmaq vacibdir.

Planlaşdırma “Hara və necə gedəcəyik?” suallarına cavab verərək hazırlanmalıdır. Başqa ifadə ilə desək, müəyyən hədəfə çatmaq üçün əlindəki imkan və vasitələrdən istifadə etməklə qərarların verilməsidir. Planlaşdırma hədəfə çatdıqda nəticələri qiymətləndirmək üçün meyarlar müəyyənləşdirməyi də tələb edir.

Planlaşdırma müəllimin şagirdi müəyyən müddət ərzində, müəyyən hədəflərə çatdırmaq üçün fəaliyyətlərinin məcmusudur. Müəllimin bir il boyu həyata keçirəcəyi bütün fəaliyyətləri yadında saxlaması mümkündür. Plan hazırlayan müəllim hansı fəaliyyəti nə zaman və necə həyata keçirəcəyini bilir və özünü hazır hiss etdiyindən rahatdır. Plan məqsədə qısa və doğru yollarla çatmaqda ən böyük amildir. Planlı iş müəllim və şagirdi dağınıqlıqdan xilas edir, onlara inam qazandırır. Planlaşdırma müəllimin təlim-tədris prosesində “nəyi?”, “nə üçün?”, “necə?” öyrədəcəyini düşünməsinin səmərəsini artırır. Əvvəlcədən hazırlanmış düzgün planlaşdırma müəllim və şagirdə nizamlı və birlikdə işləmə verdiyi qazandırır. Planlaşdırma lazım olduğunda yer və zamana görə dəyişdirilə bilən bir sənəddir.

Təhsildə perspektiv (illik) və gündəlik (cari) olmaqla 2 növ planlaşdırma müəyyənləşdirilmişdir.

Perspektiv planlaşdırma müəllimin bir il müddətində proqrama uyğun olaraq tədris edəcəyi mövzuları hansı günlərdə, neçə saat, hansı resurslarla tədris edəcəyi, müvafiq məzmun standartlarını, inteqrasiya etdiyi fənləri göstərməklə hazırlanan bir planlaşdırma planıdır. Bu planlaşdırma dərslə başlayanda müəllim tərəfindən hazırlanaraq, təsdiq olunmaq üçün məktəb rəhbərliyinə təqdim olunur.

Sıra №-si	Mövzu	Məzmun standartları	İnteqrasiya	Resurslar	Saat	Tarix

Perspektiv planlaşdırma hazırlayan müəllim əvvəlcə dərslə deyəcəyi siniflə, fənn üzrə kurikulumla, dərslə, məktəbin maddi-texniki bazası və yerləşdiyi ətraf mühitlə tanış olmalıdır. Planlaşdırma aparmaq üçün müəllimə lazım olan bacarıqlardan biri mövzuların tədrisi zamanı inteqrasiya imkanlarını müəyyən etməkdir. Coğrafiya fənninin bir çox fənlərlə inteqrasiyası mümkündür. Coğrafiya müəllimi planlaşdırma apararkən tədris etdiyi mövzunun digər fənlərdəki bu və ya digər mövzu ilə inteqrasiya imkanlarını müəyyən etməlidir.

Mövzuya uyğun resursların seçilməsi də perspektiv planlaşdırma aparmaq üçün müəllimə lazım olan bacarıqlardan biridir. Müxtəlif xəritələr, videoçarxlar, şəkillər və digər əyani vəsaitlər coğrafiya fənninin tədrisində mühümdür.

Mühüm bacarıqlardan biri də mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsü aparmaqdır. Fənnin tədrisinə ayrılmış vaxtı artırıb-azaltmamaq şərti ilə müəllim mövzuların çətinlik dərəcəsinə görə onlara verilən vaxtı özü müəyyənləşdirməyi bacarmalıdır.

Məzmun standartlarının təlim prosesinə gətirilməsində onun təhsil proqramında verilmiş ardıcılığının bütün hallarda olduğu kimi saxlanması mütləq deyil. Müəllim sinif üzrə fəaliyyətini planlaşdırarkən, bu nəticələrə yanaşmada müstəqildir. O, zəruri hallarda onları müxtəlif səviyyələrdə inteqrasiya etməkdə sərbəstdir.

Gündəlik plan isə illik planda nəzərdə tutulmuş hər hansı bir mövzunun tədrisi prosesinin planlaşdırılmasıdır. Bu plana fənn üzrə məzmun standartlarını reallaşdırmaq üçün məqsədlər, iş forması və üsulları, resurslar, inteqrasiya, tapşırıqlar, qiymətləndirmə kimi komponentlər daxildir.

Gündəlik plan hazırlayarkən səhv etməmək üçün müəllimlərin bir neçə məsələyə diqqət etmələri vacib hesab edilir. Müəllim şagirdlərdə fərqliliklərə diqqət yetirilməlidir. O, hər şagirdin dəyişik maraq, ehtiyac və qabiliyyətləri olduğunu nəzərdən qaçırmamalı, eyni davranış və ya öyrənmə vəziyyətini hər şagirdə eyni şəkildə istəməməli və planını ona görə hazırlamalıdır.

Gündəlik dərslər planı hazırlayarkən diqqət yetirilməli ən önəmli məsələlərdən biri də tapşırıqların hazırlanmasıdır. Şagirdləri araşdırmaya və inkişafa sövq etdirən tapşırıqlar təqdim edilməli, lakin şagirdlərin potensial imkanlarını aşan tapşırıqlar verməməlidir. Şagirdlərə verilən hər cür araşdırma və tapşırığa mütləq nəzarət edilməlidir. Plan şagirdin səviyyəsindən nə yüksək, nə də aşağı olmamalıdır.

Təbii mühit, zəka, yaş, sosial-iqtisadi vəziyyət kimi öyrənməyə təsir edən faktorlar hər sinifdə hər şagird üçün fərqlidir. Şagirdlər üçün öyrənmədə fərqli olmayan tək şey zamandır. Müəllim zaman amilini çox yaxşı qiymətləndirəcək bir plan hazırlamalıdır, nəyi, necə və nə qədər müddətdə tədris edəcəyini çox yaxşı planlaşdırmalıdır.

Plan hazırlayarkən dərsliyə həddindən artıq bağlı qalmamaq və planı elastik formada tərtib etmək lazımdır. Plana daxil edilən qeydlər nə çox qısa, nə də çox uzun deyil, müəllimin şagirdlərə göstərişlər verə biləcəyi səviyyədə olmalıdır.

Gündəlik plan əhəmiyyətli mövzuların öyrədilməsini asanlaşdırır, zamanı yaxşı qiymətləndirməyə kömək edir, müəllimin fəaliyyətini göstərən sənəd xüsusiyyəti daşıyır və dərslərin bir-biri ilə əlaqələndirilməsini, dərslərdə davamlılığı və bütövlüyü təmin edir.